

PLUUSTERGOLD

Halfjaarlijks tijdschrift van de Historische Vereniging
Hoogezand - Sappemeer e.o.

In dit nummer o.a.: Open Monumentendag 2017
J.G. Brökeren Scheepswerf Westerbroek
HVHS 1992-2017
Rondom de Borgercompagniesterberug

COLOFON

Pluustergoud is een uitgave van de “Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o.” en verschijnt tweemaal per jaar in juni en december.

Voor inlichtingen over de vereniging: secretariaat “Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o.”,

W.A.H. Rozema, Noordersingel 24,
9601 CJ Hoogezand. Tel. 0598-394512.

histverhosap@gmail.com

Website:

www.historische-vereniging-hs.nl

Opgave lidmaatschap:

Via het secretariaat, € 20,00.

Bankrekening:

NL42INGB0007453326

NL67ABNA0453578047

De HVHS e.o. is een Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI), alsmede een Culturele ANBI (dossiernummer 92 837).

Redactie: Daan Hulsebos, Melle Vos.

Redactieadres: D. Hulsebos,
Burg. Tuinstraat 7, 9602 CZ Hoogezand
E-mail: danielhulsebos@hetnet.nl

Ontwerp en lay-out:

Jan Pekelder

Losse nummers: zolang de voorraad strekt via het secretariaat, € 6,50 per stuk, exclusief portokosten.

Copyright: Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o. Overname van (gedeelten van) artikelen en/of afbeeldingen is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Druk: Synergion Druk&Print Winschoten.

INHOUDSOPGAVE

Van het bestuur <i>Wim A.H. Rozema</i>	1
Van de redactie	2
Open monumentendag 2017 <i>Wim Rozema</i>	3
J.G. Bröercken Scheepswerf Westerbroek <i>Simon Marrink</i>	9
Hoe kwam Riëks Bodewes in Martenshoek aan de naam “Diggel”? <i>Henk Bodewes</i>	11
Weerom noar vrouger	20
Vroeger en nu (al voorbij de 40...)	20
HVHS 1992-2017	21
Cruptorix Woud <i>Richard Brugge</i>	22
Rondom de Borgercompagniesterberug De laatste winkel <i>Jan Pekelder</i>	24
Kroniek van 200 jaar Scheepswerf Van der Werff <i>Melle Vos</i>	26
Zelfde plaats, andere foto <i>Gerrit Stuut</i>	36
Vierde Jaap Westerdieplezing <i>van de redactie</i>	38
Bel ijsbaan Westerpark naar Groninger Schaatsmuseum <i>Wim Rozema</i>	39
Een gebroken hart August Falise’s heilig hartbeeld voor de Willibrordusparochie in Sappemeer <i>Joop van Roekel</i>	40
Jubileumprijsvraag	47

VAN HET BESTUUR

Op 26 oktober 1992 werd de Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer en Omstreken opgericht. Dat is dus dit jaar 25 jaar geleden en dat gaan we vieren met een jubileumseizoen met diverse bijzondere gebeurtenissen. Op 27 oktober j.l. werd het jubileumjaar afgetrapt met een grote feestavond voor leden in Hotel Faber met het Entertainmentkoor “De Traan”; het werd een onvergetelijke avond. Maar het bestuur heeft nog meer in petto. Naast de gebruikelijke programma onderdelen als lezingen, nijjoarsveziede, excursie en 2 keer Pluustergoud, wordt er op dit moment hard gewerkt aan de uitgave van een boek met de titel “De straat van mijn jeugd”, geschreven voor en door leden. Het belooft een bijzonder boek te worden.

Woensdag 29 november j.l. hadden wij onze eerste lezing van dit seizoen door Otto Knottnerus over “Hannekemaaiers en Hozevelinks: gasterbeid vóór 1870”. Een boeiende spreker met een boeiend onderwerp. Toen waren het vooral Duitsers die naar de lage landen kwamen om een paar centen bij te verdienen. De gelijkenis met onze tijd en de Polen, die komen bijverdienen, dringt zich al snel op. Aan het eind van zo’n avond constateer je: er is niets nieuws onder de zon. Wat kunnen we veel leren uit de historie.

Het programma voor de nijjoarsveziede is klaar, als altijd bij Dansschool Van der Vlag, ditmaal op zondag 21 januari 2018. De vertoning van de documentaire film “Ons Midden-Groningen, de geschiedenis vertelt door inwoners zelf” van Marleen Godlieb met muzikale omlijsting van “De Fiebeldekwinden”, Jan Luiken Bos en Bernard Meulman met (veelal zelfgeschreven) luisterliedjes en humoristische anekdotes in het Gronings en Drents. Het belooft een mooie en feestelijke middag te worden, waarop wij elkaar al het goede voor het nieuwe jaar kunnen toewensen.

De rest van het programma is nog in de maak. Wij hebben nog wat bijzondere zaken voor u in petto om het jubileumjaar tot een onvergetelijk seizoen te maken.

Rest mij u veel leesplezier met deze Pluustergoud, goede kerstdagen en een prettige jaarwisseling toe te wensen en spreek ik de hoop uit dat 2018 voor u en de uwen een prachtig jaar zal worden.

Maarten Rietveldt, voorzitter

VAN DE REDACTIE

U krijgt deze maand niet alleen Pluustergoud nr. 46 toegezonden, met veel gevarieerde artikelen, maar ook als bijlagen:

1. het boekje met de tekst van de Jaap Westerdieplezing, dit jaar gehouden door Nel de Boer-Feitsma met als titel “Zes bijzondere begraafplaatsen in Hoogezand-Sappemeer” ;Wim Rozema is door haar gevraagd om de volgende lezing in 2019 voor zijn rekening te nemen. De redactie doet verslag van de bijeenkomst
2. het boekje “De tied het t mitnommen, schetsen uit de geschiedenis van het bestuur van de gemeente Hoogezand-Sappemeer, 1949-2018” geschreven door Melle Vos en René Bodewes, beiden oud-lid van de gemeenteraad van Hoogezand-Sappemeer, dit naar aanleiding van de fusie van onze gemeente met de gemeenten Menterwolde en Slochteren op 1 januari 2018. Het boekje is, onder grote belangstelling, gepresenteerd tijdens een bijeenkomst op 3 november jl. in Hotel Faber waarbij vele oud-bestuurders, waaronder de laatste 4 burgemeesters van Hoogezand-Sappemeer, en andere belangstellenden aanwezig waren. Het college van B & W was zo vriendelijk om extra exemplaren te laten drukken teneinde deze aan de leden van de jubilerende historische vereniging ter beschikking te kunnen stellen.

Naast de vaste rubrieken “van het bestuur” en “zelfde plaats, andere foto” het tweede deel van de “Kroniek 200 jaar scheepswerf van der Werff” en een boekbespreking door Frens Jonker van het boek over scheepswerf Bröerken. Wim Rozema was ook weer zeer actief en leverde de volgende artikelen aan: Wupkoare, het verslag van de viering van het 25-jarig bestaan van onze vereniging, de tuinbouw en de veiling en de aanbidding van oude ijsbaanbel aan het schaatsmuseum.

Dan is opgenomen een artikel van Joop van Roekel over het Heilig Hartbeeld van de St. Willibrordusparochie in Sappemeer, geeft Henk Bodewes uitgebreid uitleg hoe Rieks Bodewes aan de naam “Rieks Diggel” is gekomen en bespreekt de redactie de bijeenkomst waarbij het boekje van Henk en Bé Puister onder de naam “Weerom noar Vrouger” is gepresenteerd.

Tenslotte een reactie van Abr. Blaak op de 40e “vroeger en nu” in de HS-krant, een stuk van Richard Brugge over “de villa van Cruptorix”, die in Kropswolde heeft gestaan en een bijzonder verhaal van Siny-Stege-Visscher, onder de naam “Herinneringen in een oude schoenendoos”.

De redactie wenst u veel plezier tijdens de komende feestdagen, met het lezen van Pluustergoud en de beide andere boekjes.

OPEN MONUMENTENDAG 2017: Boeren, Burgers en Buitenlui ...

De Tuinbouw, de Veiling en Hotel-Café “De Tibbe” in Sappemeer

Wim Rozema

In het tweede weekend van september werd wederom de jaarlijkse Open Monumentendag gehouden in Hoogezand-Sappemeer, deze keer samen met de gemeente Menterwolde. Dit jaar draaide alles om het thema ‘Boeren, burgers en buitenlui’, in en rondom de open monumenten. De nadruk van dit thema ligt op mensen en op hun onderlinge economische en culturele relaties en dus op voedsel, grondstoffen, handel, vervoer, communicatie en volksvermaak. Het is verbonden met talloze gebouwen, monumenten en andere objecten: van boerderijen, tolhuizen, tuinderscomplexen en molens, veilinggebouwen en winkels tot buitenplaatsen en stations. Vanwege het thema ‘Boeren, burgers en buitenlui’ was het zalencentrum ‘De Tibbe’ in Sappemeer dit jaar een passende locatie voor de openingsavond van de Open Monumentendag. ‘De Tibbe’, gelegen bij het treinstation Hoogezand – Sappemeer en het prachtige Rijksmonument Oosterpark -waarin woonsteden, oorspronkelijk gebouwd voor de gegoede burgerij- had ooit een nauwe relatie met de destijds naastgelegen veiling. We gaan naar de hoek van de Kees de Haanstraat en de Middenstraat-Stationsweg :

De Tibbe

In 1881 bouwden Jan Nannes Groeneveld en zijn vrouw Sjambine Everdina Steen een pand aan, wat nu de Kees de Haanstraat heet. Bestaande uit 2 kamers en suite aan de linkerkant, een gelagkamer aan de rechterkant, een schuur met paardenstallen aan de achterkant en enkele slaap- en hotelkamers boven. Al in 1885 vindt er een verbouwing plaats want dan wordt een deel van de achterkamer toneel en in de schuur wordt een zaal gebouwd. In 1912 wordt er een kegelbaan gebouwd van 35 meter lang en 6,5 meter breed, los van het hoofdgebouw. In 1918 wordt de drank-

vergunning overgeschreven op naam van Nanno Aeilt Groeneveld, de zoon van Jan en Sjambine. In 1921, Sjambine is inmiddels weduwe, verkoopt zij het pand aan haar zoon Nanno Aeilt voor 15000 gulden. Nanno overlijdt in 1937, zijn weduwe Harmina Hensel blijft het hotel- café beheren tot 1947, waarna zij het verhuurt aan Pieter Lap en zijn vrouw Trijntje Aaldring. In de tijd dat de familie Groeneveld het café beheert, is het pand regelmatig verbouwd, want de oorspronkelijke drankvergunning van 1881 was verleend voor 85 m2 en in 1947, als de vergunning wordt overgeschreven op Pieter Lap is het inmiddels voor bijna 500 m2 zaaloppervlak. De weduwe Harmina Groeneveld-Hensel overlijdt in 1959 waarna haar zonen Jan en Gerard Groeneveld eigenaar worden. Zij hebben het pand in maart 1962 verkocht aan Pieter Lap en zijn vrouw. Fl. 47.500,- voor het pand en Fl. 10.000,- voor de inventaris en het recht om de naam Hotel Groeneveld te mogen voeren.

In 1968 verandert Pieter Lap echter de naam in “de Tibbe” (Gronings voor “hoek”). Gezien de locatie zeer toepasselijk en inmiddels algemeen bekend in Hoogezand-Sappemeer. Toen in 1947 het café door mevrouw Groeneveld te huur werd aangeboden hebben Pieter Lap en zijn vrouw Trijntje het gehuurd. Met als naaste burens de veiling, was het een prima plaats. Het was iedere dag vroeg opstaan, want de veiling begon om 7 uur en kopers en kwekers zaten om half zeven al in het café. Veelal waren er voor 8 uur al 80 koppen koffie doorgegaan. De klantenkring werd overdag in sterke mate door de veiling bepaald. Niet alleen door kopers en verkopers, maar ook door de chauffeurs van Pronk, Van Biessum en Koeneman. Vrijdagmiddags kregen de chauffeurs hun “loonpuutje” in het café. De inhoud werd dan vaak onder elkaar vergeleken, wat tot gevolg had dat de chauffeurs regelmatig rouleerden tussen de exporteurs. Ook de chauffeurs met een eigen vrachtauto reden dan weer voor de ene, dan voor de andere exporteur en ook zij ontvingen hun geld in het café. Een deel van het geld wat ze met overuren verdiend hadden bleef dan achter in het café. Alle dagen, maar vooral 's avonds, waren er vele bijeenkomsten en vergaderingen. De Tibbe was het clubhuis van o.a. de damvereniging “Houdt Stand” en van het R.K. mannenkoor “Intiem” met als dirigent de heer Bogaards. Ook interessant was de jaarlijkse verhuur van de kerkbanken in de R.K.- kerk, die in de Tibbe plaats vond. Dit was op een zondag na de mis. Veel scheepsbouwers, middenstanders en enkele fabrikanten waren katholiek en die boden tegen elkaar op, want de kerkbank bepaalde hun plaats in hun hiërarchie. Vaste klanten waren ook de kegelclubs. Naast de Tibbe waren er in meerdere etablissementen kegelclubs, zoals bij Struvé, Faber en Rowaan. Deze clubs hielden een zogenaamde rondgang, een soort competitie. Tijdens zo'n rondgang in de jaren zestig waren er ruim 300 mensen in de Tibbe, toen er vuur naar beneden kwam in de serre. Het bleek dat er een schoorsteenbrand was. De instructie was “stil houden” want anders vloog iedereen naar buiten met alle gevolgen van dien. Met emmers water en natte dweilen heeft men de brand weten te blussen zonder dat de kegelvaarders of het publiek het hebben gemerkt.

De familie Lap bleef tot 1965 op de Tibbe. Vervolgens runden Martha met haar man Reinder Schreuder het een half jaar. Daarna haar ouders nog weer enkele maanden, waarna het is verkocht aan Jan Eenjes. Tot 1971 veranderde er weinig in de Tibbe wat betreft de veiling. Ook bij Eenjes kwamen vrijdagmiddags nog steeds de chauffeurs. In 1998 verkocht Eenjes de Tibbe aan Ton Kanter en zijn vrouw Lidie Bakema. Het pand was op vele plaatsen flink aan onderhoud toe en dat hebben Ton en Lidy in de afgelopen jaren ook zeker gedaan. Zo was de grote zaal voorzien van een systeemplafond, maar dat is teruggebracht in de oude staat, met een prachtig tongewelf. Daardoor is er weer een betere akoestiek ontstaan waar o.a. Pro Burette (operettevereniging), die hier hun repetities houdt, heel blij mee zal zijn. Zoals we al lazen was de Tibbe dus jarenlang het middelpunt van de tuinbouw en de veiling :

IN SAPMEER , DICHT BIE T STATSJON
 AAN SPOORLIEN NOAR ZUUDBROUK,
 WOAR GRUINLAAND WAS, GAIN HOES OOIT STON
 BIE DE KROEG DOAR OP DE HOUK,
 DOAR ZAIN IE NOU HET VAILINGSPLAIN,
 HOU GROOT HET IS, DAT WAIT GAIN AIN ...!

Al omstreeks 1860-1870 gaan enige personen tuinbouwproducten telen voor de conservenindustrie. In 1870 worden er al groenten op contract geteeld voor de conservenfabrieken in het noorden van Duitsland. Men noemde dat de grovere tuinbouw, want de produkten waren pronkebonen, doperwtten, spitskool, sjalotten en ook spinazie. De komst van de trein in 1868 -Staatslijn 162b van Harlingen naar Nieuwe Schans- zorgde er voor dat deze produkten via het station Hoogezand – Sappemeer snel bij de conservenfabrieken in Bunde, Zwischenahn en Oldenburg kwamen en de trein zorgde ook voor een grote afzetmarkt bij de consumenten, die woonden in de grote steden in het noorden van Duitsland. Door de trein was het : ‘s morgens geplukt ... ‘s avonds vers op tafel. De spoorwagons werden n.l. nadat ze geladen waren aan de personentreinen gekoppeld en naar Duitsland vervoerd. Zodoende kwamen de groenten vers bij de fabrieken en bij de consument. De gunstige ligging van de kwekers hier t.o.v. het spoor speelde een belangrijke rol bij de ontwikkeling van de tuinbouw zowel voor de markt van verse producten als voor de verwerkende industrie.

EENDRACHT MAAKT MACHT

Daarom richtten de kwekers 2 verenigingen op voor het collectief afsluiten van de contracten voor de verbouw en levering. Waarom 2 verenigingen is onbekend. De besturen van die 2 verenigingen zorgden niet alleen voor het afsluiten van de contracten, maar ook voor de regelmatige levering en ze hielden toezicht op de kwaliteit van de produkten, die dus allemaal op de koude grond verbouwd werden. In 1899 was er reeds een eerste aanzet tot een soort veiling. Citaat uit het gemeentelijk jaarverslag van 1900 : “Ten huize van den stationskoffiehuishouder Jan van Biessum te Kalkwijk wordt wekelijksch en wel iederen donderdag een aardappel- en tuinbouwbeurs gehouden. Deze beurs, in 1899 opgericht, schijnt zeer goed aan het doel te beantwoorden derwijl er aanzienlijke zaken worden gedaan. “ In 1903 kwam daar echter een grote verandering in door kweker G. Dijkhuis. Hij begon n.l. met platglas waar hij komkommers onder verbouwde en waar hij heel vroeg in het voorjaar plantjes onder pootte van sla, bloemkool en spitskool. Hierdoor konden die produkten, bestemd voor de direkte consumptie, veel vroeger in het jaar worden aangeboden. Dijkhuis was hier ook de eerste, die kassen bouwde. Dat waren nog maar kleine kassen en ze werden verwarmd door een soort centrale verwarming gestookt met cokes. Dat deden ze het Westland ook al, maar Dijkhuis had weer iets bijzonders. Hij had er n.l. een pomp tussen, aangedreven door een gasmotor, zodat het water sneller circuleerde en de warmte beter door de kassen verdeeld werd . Hij verbouwde er komkommers maar ook tomaten in. Dat was een product dat hier nog nauwelijks bekend was, maar waar veel vraag naar was voor de export naar Duitsland, de Scandinavische landen en Engeland. Het huis van Dijkhuis is het grote witte pand aan de Stationsweg tegenover het station. Hij heeft het zo hoog gebouwd opdat hij dan over het spoor naar zijn kwekerij kon kijken. Het voorbeeld van Dijkhuis met kassen werd spoedig gevolgd en het aantal glaskwekers breidde zich snel uit. Daarop gingen de kwekers nog meer samen doen en ze richtten een verzendingvereniging op om de produkten collectief te verzenden. Omdat er hier steeds meer glaskwekers kwamen, besloot men in 1911 tot het oprichten van een veilingvereniging. Ze pachten voor 10 jaar een perceel grond naast Hotel Groeneveld en bouwden hierop een veilinggebouw. Het bood plaats aan 108 kopers en in de goede jaren zat het altijd vol. In 1912 werd de eerste veiling in het nieuwe gebouw gehouden.

Op de foto is een schoorsteen te zien, dat was iets bijzonders, dat ze toen nog nergens in Nederland

hadden en het was uitgevonden door Dijkhuis. Reden : men had n.l. een grote projector, waarmee de veilingbrieven, waar exact op stond wat en hoeveel een kweker te koop aanbood, op een groot scherm werd geprojecteerd. De schoorsteen diende voor de afvoer van de warmte van de projector. De vereniging kreeg de naam "Veilingvereniging H.S." en de 39 leden waren verplicht over de veiling te verkopen. De veiling bleek een grote stimulator voor de handel in tuinbouw producten, mede omdat het bestuur een streng toezicht hield op maat, gewicht en kwaliteit van de aangevoerde producten. Hierdoor werd niet alleen de handel bevorderd maar ook de kwaliteit. De kopers op de veiling waren: enkele exporteurs, als van Biessum, Pronk en Koeneman, hier bekende namen, maar ook Simon en Danie de Beer en Van den Berg, zij waren joden. Enkele grossiers, die voor de detailhandel in het binnenland inkochten en natuurlijk verschillende kleinhandelaren in de omgeving, de groenteboeren. Omdat het aantal kwekers zich snel uitbreidde nam het gemeentebestuur van Sappemeer in 1911 het initiatief tot het oprichten van een tuinbouw-wintercursus, hetgeen hier jaren heeft bestaan en kwekers tot grote steun is geweest. Ook ging het gemeentebestuur van Sappemeer een proeftuin inrichten, die in de loop der jaren is uitgegroeid tot één van de beste van Nederland en die de tuinbouw hier sterk heeft gestimuleerd. Nadat in 1914 de eerste wereldoorlog uitbrak kwam er een steeds groter wordende vraag naar tuinbouwproducten. Er was zelfs meer vraag dan aanbod. Mede daardoor kwam er veel vraag naar ingezouten waren, zoals "sniebonen uut vat" maar ook zuurkool. Door leden van de veiling werd daarom in 1916 de Coöperatieve Inmaakvereniging H.S. opgericht. De eerste in haar soort in Nederland. In 1918 werden daardoor zelfs 10000 vaten van 200 kg. afgeleverd. Dat is 2 miljoen kilo!!

De heer Gibcus, een oud kweker, vertelde, dat in die tijd ook zijn ouders - die woonden op de plek, die we nu de Peperdriehoek noemen - een stukje groenland, dat bij de woning hoorde, zwart hadden gemaakt en er snijbonen op teelden. Zij hadden in 1918 12000 stokken en per stok kwam er ca. 2 kg. bonen af. Dat is dus 24000 kg. Voor de groene snijbonen kon men in 1918 70 cent de kilo krijgen op de veiling. Nagenoeg allemaal bestemd voor de inmakerijen. Naast de inmakerij op de veiling waren er nog enkele, b.v. aan de Kerkstraat, zowel aan de oostkant als aan de westkant. Dit gebouw is naderhand gekocht door Hoepman suikerwerken. Gibcus sr. koos er voor om de 24.000 kg. zelf in te maken en er werd vervolgens met veel hulp met handsnijboommolens "gesnibbeld". Er was zo'n grote vraag naar vaten dat de prijs opliep van 4 naar 12 gulden per vat. In de zomer van 1918 was het advies van de veiling echter : nog niet verkopen want de prijs van een vat bonen zal steeds verder oplopen.

In de nazomer van 1918 legde de Nederlandse regering zelfs beslag op de voorraden, omdat ze vreesden dat er in de winter te weinig voedsel in eigen land zou zijn. Toen onverwacht de vrede kwam liep de vraag heel snel terug en daarmee ook de prijs. I.p.v. een flinke verdienste hield de fam. Gibcus en met hen vele anderen er een flink verlies aan over. Pas in 1920 heeft dhr. Zondag, destijds directeur van de veiling, er voor kunnen zorgen dat de regering de schulden heeft overgenomen, want zij had immers ook beslag gelegd. De tuinbouw groeide in de jaren 1914-1916 zo snel dat de regering de uitbreiding aan banden legde om te voorkomen dat er te veel cultuurgrond voor de akkerbouw, waarnaar ook veel vraag was, werd veranderd in kwekerijen. In 1916 kwam er een teeltregeling, waardoor kwekerijen niet meer mochten uitbreiden. De veilingomzet liep steeds verder op. Was het in 1912 f. 86.300,=, in 1918 was het al f 1.634.000,=. Na de vrede van 1918 liep de vraag snel terug, omdat er geen geld meer was in onze belangrijkste exportlanden Duitsland en Engeland. Men is toen gestopt met de inmakerij.

TUINBOUWHUIS

In deze jaren heeft men ook het Centraal Beheer opgericht, oorspronkelijk bedoeld om de administratieve rompslomp van de tuinders te verzorgen. Het werd ondergebracht in het Tuinbouwhuis aan de Kees de Haanstraat en dit werd ook snel het hoofdkwartier van alle nauw samenwerkende organisaties als de Veilingvereniging, de Coöperatieve Inmakerij en de Coöperatieve Inkoopvereniging "Ons Belang". Ook de Coöp. Boerenleenbank had nauwe banden met de tuinbouw. De Boerenleenbank is zelfs in het Tuinbouwhuis begonnen en de heer Dijkhuis was zowel voorzitter van de veilingvereniging, het Tuinbouwhuis en ook van de Coöperatieve Boerenleenbank. Het is dus niet toevallig, dat later de beide kantoren naast elkaar stonden aan de Kees de Haanstraat. Vanaf 1920 herstelde de vraag in Duitsland en Engeland zich weer geleidelijk. Vooral toen Duitsland in 1923 weer de waarde vaste Mark

invoerde - die hier in Nederland tegen de oude koers van 60 cent kon worden ingewisseld - ontstond er weer een levendige vraag naar onze tuinbouwproducten. Vooral 1924 en 1925 waren goede jaren. Zelfs toen Duitsland invoerrechten invoerde bleef het goed gaan. Vanaf 1924 tot het begin van de jaren dertig was er een grote uitbreiding van glastuinbouw, want door de goede infrastructuur, de geschikte grond en dicht bij grote afzetgebieden kwamen er ook veel tuinders van elders, hetgeen nu maar niet wil lukken! Het aantal glasramen vermeerderde snel tot 140000 wat ongeveer 25 ha. glas betekent. Ook kwamen er veel kassen bij tot een grondoppervlakte van 8,5 ha. En de teelt van volle grondproducten liep op tot 220 ha.

HAGELSTENEN ALS KANTOORKOPPEN

Echter in 1932 ging het mis met de tuinbouw! Op zaterdag 23 juli van dat jaar betrok de lucht en het werd angstig donker in Hoogezand en Sappemeer. Het werd noodweer met een verwoestende hagelbui. Het waren eigenlijk geen hagelstenen maar brokken ijs ter grootte van een koffiekopje en nog groter. Duizenden ruiten van de kassen en van het platglas en alles wat er onder verbouwd werd, werd vernietigd. Het was echter heel plaatselijk. Direct ten zuiden van de spoorlijn bij het station van Hoogezand was de kwekerij van Dijkhuis. Daar stond een kas van

Vooraf Kalkwijk werd getroffen! De ontlating der bui was hier angstwekkend en sloeg b.v. af het platte glas op deze kwekerij van den heer Hekert in scherpen. Ook de vruchten zijn waardeloos! Rechts boven: Geen blaadje meer te vinden! Een van de meest troostloze velden is het land vol schrale, kale boonestokken, waaraan zich nog enkele naakte stengels vaatlampien. Midden: De kool, die er zoo mooi voorstond en nu het vele werk nog een bevredigend resultaat beoefde, is in flarden geslagen. Sommige planten zijn zelfs als met messen doormidden gespleten. Rechts onder: Dit is de rest van een bitensveld! Van de sappige, zwaargroene bladeren, die door het ijs werden vermorzeld en zelfs bevroren, zijn alleen de nerven nog over.

ca. 200 meter lengte, de eerste 100 meter vanaf het station was niet beschadigd. De andere 100 meter was compleet vernietigd tot en met de stijlen. De breedte van de hagelbui was gelukkig beperkt tot ca. 200 meter. De schade was plaatselijk, maar zeer groot, ook voor de gewassen op de volle grond. Er werd een landelijk hulpfonds ingesteld, waaruit de slachtoffers een betaling ontvingen. Vooral de schade aan de gewassen op de volle grond viel naderhand nog mee b.v. bij de stokbonen. Na de bui leek de vernietiging compleet, alleen de stengels zaten nog rond de stokken, het blad en de bonen waren er af. Maar na ca.3 weken stonden ze weer in blad en er is, wel wat later dan normaal, nog weer flink van geoogst.

DE CRISISJAREN

Eind 1931 waren de prijzen die op de veiling gemaakt konden worden zeer laag terwijl er voor een deel van de aanvoer geen kopers waren en het dus werd vernietigd. Hierdoor stopten veel kwekers. Toen in 1940 de Tweede Wereldoorlog uitbrak veranderde de toestand weer snel.

In plaats van veel aanbod en weinig vraag werd het weinig aanbod en veel vraag! De aangeboden producten moesten op last van de Duitsers worden verdeeld tussen de afnemers voor het binnenland en exporteurs voor Duitsland, tegen vastgestelde prijzen. De veiling was geeverkoopplaats meer maar een verdeelplaats. Dit bleef zo tot eind 1945. In 1946 werd het weer een normale veiling. Na de tweede wereldoorlog werd het platglas steeds meer vervangen door kassen voor komkommers en tomaten. Het oude veilinggebouw werd te klein en daarom werd besloten om een nieuw gebouw te plaatsen. Op 30 maart 1957 werd de nieuwe veiling in gebruik genomen. Het oude veilinggebouw is echter blijven staan en het werd in gebruik genomen door de firma Pronk en Zoon. Ook het Tuinbouwhuis werd verkocht en verplaatst naar het nieuwe gebouw aan de Middenstraat te Sappemeer. De veilingomzet liep gestaag op van 1,9 miljoen in 1953 tot 4,7 miljoen in 1966. In 1967 ging de veilingvereniging een fusie aan met de Eendracht, de Veilingvereniging Groningen. Tot eind 1970 is in Sappemeer geveild en daarna ging het naar Groningen. In het oude veilinggebouw kwamen enkele grossiers in groenten, zoals Schomaker. In 1970 is het gebouw afgebroken. Het veilinggebouw werd gekocht door van Ring, die er o.a. tennisbanen in ging exploiteren. Op het veilingterrein waren ook enkele bedrijven die zich bezig hielden met het verpakken van groenten. Kortholt verpakte in hoofdzaak komkommers en Pot vooral tomaten en paprika's. Toen van Biessum in 1974 naar Nieuw-Amsterdam vertrok zijn ook deze bedrijfjes beëindigd en daarmee kwam er een eind aan pakweg 60 jaar veiling Hoogezand-Sappemeer.

Tekst : Jaap Westerdiep (I.M.) en Wim A.H. Rozema (eindredactie).

Foto's : Gemeentearchief Hoogezand-Sappemeer en Wim A.H. Rozema.

J.G. BRÖERKEN SCHEEPSWERF WESTERBROEK

Coasterbouwers aan het Winschoterdiep.

Simon Marrink

ISBN9789082633801/NUR 466

Copyright 2016, Simon Marrink, Hoogezand; prijs € 37.50 incl. BTW

Uitgave Simon Marrink.

Dertig jaar werkte Marrink aan het boek over de scheepswerf Westerbroek aan het Winschoterdiep, monnikenwerk. De auteur groeide op op de boerderij “Langwijck” die tegenover de scheepswerf stond aan de andere kant van het Winschoterdiep. Als jongeling werd Marrink al geboeid door de activiteiten op het Winschoterdiep; sleepboten die nieuwe schepen door het kanaal trokken op weg naar Delfzijl. Tewaterlatingen hadden zijn speciale aandacht. Uiteindelijk besloot hij een boek te gaan schrijven over de werf tegenover de boerderij, en het resultaat mag er zijn. Heel veel werk is door de auteur verricht. De schepenlijst is alleen al het resultaat van jarenlange arbeid. De eerste zes hoofdstukken beschrijven de historie van de werf (pag. 15-112) De schepenlijst volgt daarna (pag. 113-268). Tot slot nog de lijst van bouwnummers. In 1927 zocht Johan Brörken een compagnon om samen een werf te beginnen. Samen met Hinderikus Johannes Jacobus Muller richtte hij in 1928 een eigen werf op. (N.V. Scheepswerf “Foxhol” te Foxhol, ook wel bekend als scheepswerf Muller en Brörken). De werf legde zich in eerste instantie toe op de bouw van motorvrachtboten, sleepboten, kleine kustvaarders en lichters. De werf werd lid van de “Noordergroep”, de organisatie die tot doel had de concurrentie tussen de werven te beperken en te voorkomen dat de prijzen van de schepen te laag werden. In 1940 kon Brörken zich door Muller laten uitkopen om daarna met zijn zonen een eigen bedrijf te beginnen. Op 23 december 1940 werd door Johannes Brörken een werf gekocht van Hendrik de Haan (het betrof het werfgebouw van de voormalige firma Wortelboer en Co). De werf kreeg de naam Scheepswerf “Westerbroek” J.G. Brörken. Brörken werd lid van de “Noordergroep” en trad toe tot de Scheepsbouwvereniging “Hoogezand”.

De nieuwe werf startte onder zeer bijzondere omstandigheden: ons land werd onderdeel van het Duitse Rijk van Hitler. Net als de andere werven langs het Winschoterdiep kreeg Brörken te maken met het dilemma; bouwen we voor de Duitsers of stoppen we met de werf. Men koos voor het werk en niet voor de ideologie. Allerlei opdrachten van de Duitsers werden uitgevoerd, meestal in onderling overleg in het café “De Pool” in Groningen, een N.S.B. –café. Een leidinggevende rol speelde Brörken niet. Die was weggelegd voor ir. Jan Reint Smit. Hij was de onderhandelaar met de bezetters en regelde o.a. de verdeling van het werk onder de deelnemende werven. De werven werden niet gedwongen te bouwen voor de Duitsers, maar deden dit op vrijwillige basis conform internatio-

naal recht.(pag. 46) Wel was het zo dat de Kriegsmarine Bauaufsicht instelde. Eén en ander had tot gevolg dat de werven en dus ook Brörken werk hielden. Gedurende de april-meistakingen (1943) werd er gestaakt op de werf van Brörken. Het was een protest tegen de maatregel van de Duitsers dat bijna alle Nederlandse militairen, die in mei 1940 gevochten hadden zich moesten melden. De bezetter sloeg hart toe, ook in hoogezand-Sappemeer vielen slachtoffers. De familie Brörken gedroeg zich solidair met de stakers. De werkomstandigheden werden steeds moeilijker, zo werd er bijna geen stroom meer geleverd. Een geluk was dat de luchtaanvallen uitbleven.

Na de oorlog werden in het kader van de zuivering rechtzaken gehouden tegen personen die zich op een of andere wijze dienstbaar hadden opgesteld tegenver de bezetter. Brörken werd het kwalijk genomen dat hij in de oorlog een werf had opgericht en tijdens de oorlog verhoging van het elektriciteitsrantsoen had aangevraagd. Er volgde een verbeurdverklaring van een deel van zijn vermogen, naast een aanslag van de fiscus van 90 procent over de vermogensaanwas. Tijdelijk werd een militaire commissaris aangesteld als bestuurder van de werf. Het werk ging verder en de werf bleef bestaan. Wel werd er in 1948 gestaakt tegen loonsverlaging; met succes.

De jaren -50 gaven een positief beeld te zien; er werden veel schepen gebouwd; de werf werd gemoderniseerd. In 1953 werd de N.V. Scheepswerf “Westerbroek” v/h J.G. /Brörken opgericht, met Johan Bernard. Jacobus en Menno Brörken als directeur van de naamloze vennootschap. De verbreding van het Eemskanaal naar Delfzijl had tot gevolg, dat schepen met een maximale breedte van meer dan 10.30 meter ongehinderd de bruggen over het Eemskanaal konden passeren.

Na 1957 verslechterde de toestand in de scheepsbouw. Bij Brörken vielen ontslagen, maar de werknemers weigerden hun ontslagbrief te tekenen. De komende jaren waren onrustig, de directie van de werf weigerde langer karweigeld uit te betalen, een premie voor de werknemers wanneer het werk binnen de gestelde termijn was opgeleverd. Het personeel legde het werk neer en de directie haalde bakzjl. Kort daarna (1961/62) werd er weer gestaakt vanwege het niet langer uitbetalen van de winstuitkering en vanwege ontevredenheid over het beloningssysteem.

De jaren zeventig werden magere jaren, er ontstonden bij Brörken liquiditeitsproblemen, mede voortkomende uit het feit dat de opdracht voor de bouw van schepen te scherp waren aangenomen en teveel werk werd uitbesteed. Aan een groot aantal werknemers werd ontslag aangezegd. In 1972 werd bekend gemaakt, dat de werf zou gaan sluiten wegens gebrek aan orders. Nog voor de oplevering van het laatste schip werf de naamloze vennootschap omgezet in een besloten vennootschap. De naam werd gewijzigd in de B.V. Scheepswerf “Westerbroek” v/h J.G. Brörken. Daarna werd de werf nog een jaar verhuurd aan scheepswerf “Waterhuizen” J.Pattje uit Waterhuizen. In 1975 werd de werf verkocht aan een Duitse maatschappij uit Leer. Nadien kwam de werf in handen van verschillende eigenaren. In 2017 was Scheepsreparatiebedrijf Leeuwerke eigenaar van de werf.

De schepenlijst vermeldt alle vaartuigen die op de werf gebouwd zijn met de bouwnummers en de naam van het schip. Veel meer informatie wordt gemeld, v.b. ook de geschiedenis van het schip. Voor liefhebbers valt er veel te genieten.

HOE KWAM RIEKS BODEWES IN MARTENSHOEK AAN DE NAAM 'DIGGEL' ?

Henk Bodewes

Een duik in onze familiegeschiedenis laat zien, dat de stamboom begint met Boddeus en via Buddeus, Cuiper of Kuiper, komt pas de naam Bodewes in zicht. In die tijd hadden de meeste mensen nog geen achternaam of gebruikten deze niet en werden ze met hun beroep aangeduid.

De oudste bekende voorvader van onze familie is Geert Jans Buddeus, meesterkuiper en woonachtig te Hoogezand. Hij trouwde in Sappemeer op 13 maart 1696 met Wilmtien Jans (1680–1722) en na haar overlijden opnieuw, maar nu in Hoogezand op 21 februari 1723 met Aefijn Bocks. Geert overleed in 1738 te Hoogezand en had een broer Bernardus Jans, kramer te Groningen, die is overleden op 6 april 1720 te Groningen.

Daarna sla ik een paar (4) generaties over en kom dan bij Josephus Bodewes (1827–1900) en Gezina Tecla Swart (1832–1874). Zij zijn op 15 november 1856 in 't Zandt gehuwd (acte nr. 27) en kregen 8 kinderen, waarvan Rieks de tweede was. Hij is op 14 november 1859 te Martenshoek geboren. In die tijd maakte Martenshoek een grote ontwikkeling door. Mede vanwege de aanwezigheid van de sluis, die door zijn geringe breedte en diepte een gedwongen rustpunt werd vanwege de hoeveelheid schepen (ca. 35.000 per jaar), die vooral in drukke tijden door de sluis wilden en dus voor veel oponthoud zorgden. Omdat vele schepen door families werden bewoond, gingen vooral de schippersvrouwen bij de sluis hun schip af om boodschappen te doen in de winkels, die rond de sluis waren ontstaan. Als het heel druk bij de sluis was, dan kwamen ook de schippers zelf van boord en liepen naar café Teule, gelegen naast de smederij van Joost Bodewes, om er één of meer neutjes halen. Rieks, als oudste zoon, kwam wat moeilijk aan de vrouw en vroeg via zijn vader en moeder om hulp van de pastoor. Deze heeft eens nagevraagd bij collega's in de provincie en kwam met de naam Anna Sleumer, wonend in Uithuizen. Rieks ging daarop eens kijken in het café van zijn aanstaande schoonvader te Uithuizen. Hij trof Anna daar achter de bar en zo is het gekomen.....

Bovenstaand verhaal, dat ik van één van mijn ooms indertijd kreeg te horen, kan misschien waar zijn, maar er is ook nog een ander verhaal. De moeder van Anna Sleumer heette Geertje Geerts (1946–1909) en is geboren in Kalkwijk. Geertje haar vader en moeder woonden op boerderij nr. 82, die in 1722 werd gebouwd. Destijds heette het daar Oude Friesche Compagnie Westercolonne nr. 54. Veel van haar naaste familieleden woonden in de omgeving van Muntendam, zodat het heel aannemelijk is, dat Anna Sleumer met haar moeder daar is geweest en via die kant met Rieks Bodewes misschien in aanraking kwam. Dit is althans de versie van de familie Sleumer.

Anna en Rieks zijn gehuwd op 9 februari 1895 in Uithuizen en kregen 11 kinderen. Rieks was al in 1891 meester ijzersmid evenals zijn vader en nam diens smederij over. Daarnaast verkocht hij er ook haarden en kachels bij. Omdat er steeds minder werd verdiend in de smederij, nam Rieks het besluit om er mee te stoppen en in januari 1907 begon hij een winkeltje in porselein, aardewerk en keukenartikelen. (Ingeschreven als H.J. Bodewes bij de KvK te Groningen).

Waarom H.J. Bodewes en niet H.H. Bodewes, zoals zijn initialen? Welnu er was al een H.H. Bodewes in Martenshoek. Dit was een textielwinkel vlak naast het huis van Rieks en werd gerund door zijn jongere broer Hilbrand, die al rond 1890 was gestart. Later vestigde zich schoenmaker Venema zich in het pand.

Een scherf van aardewerk of porselein heet, zoals bekend, in het Groningse dialect "Diggel" en daarom werd hij in Martenshoek en omgeving al heel snel "Rieks Diggel" genoemd. Rieks was een heel precies mannetje en hield dus ook een kasboekje bij, want in het begin was er nog geen kassa. In het eerste jaar bedroeg de omzet f. 2828,80 en in 1932 was die gestegen tot f. 7023,00. Een vetpot was het echter niet, want vanaf 1922 kwamen er ook schulden bij, die begonnen op te lopen van f. 209,10 tot f. 9414,75. Eind 1932 was de schuld wel teruggebracht tot f. 4594,28.

In mei 1933 werd de winkel overgedragen aan zijn zoon Bé en vanzelfsprekend bleef de naam "Rieks Diggel" voor de winkel bestaan. Vanaf 1933 werd de winkel regelmatig vergroot en uitgebreid met nieuwe assortimenten. (KvK Veendam, 1922-1968 nr. 2227).

Opa Rieks bleef echter wel met z'n vrouw in hetzelfde huis wonen, maar dan aan kant van schoenmaker Venema, want tussen deze beide panden zat er al een voetpad, zodat zij toch een "eigen" ingang hadden.

Rieks is zich daarna bezig gaan houden met de grote moestuin, die achter het huis lag. Je mocht er als klein kind niet in komen om verstopperje spelen, want dan kon opa je een flinke schop onder je .... geven.

Rieks en Anna waren beiden heel godsdienstig en gingen elke zondag naar de kerk en oh wee, als hij je achter in de kerk aantrof, want dan werd je een beetje hardzinnig naar voren gebracht, zodat er van kattenkwaad uithalen geen sprake was, Zijn zoon Bé had al heel veel kennis voor het

Oma Anna met jongste kind Jaap

Martenshoek

Een van de eerste foto's van H.J. Bodewes

Opa Rieks met eerste kleinzoon Rieks

drijven van een winkel opgedaan bij winkeliers elders. Hij was onder meer in Valkenburg geweest en daarna ook in Steenwijk om het vak te leren. Toen zijn oudere broer Joost op 20 mei 1924 trouwde met Jo Wiedenbrugge (1890-1963), woonde en werkte hij er als winkelbediende.

Bé leerde zijn latere vrouw Babby kennen via Thees Kroon (eigenaar van Beenkers IJzerhandel te Hoogezand), één van zijn beste vrienden en zo kon het gebeuren, dat op 5 september 1933 Bé en Babby samen met Thees en Tegy trouwden in dezelfde plaats en in dezelfde kerk. (huw. akten gem. Hoogezand nr. 59 en 60). De getuigen bij beide huwelijken waren Jan Bodewes (broer van Bé) en Jan Kroon (broer van Babby). Bij hun 25 jarig huwelijksfeest op 5 maart 1946, dat natuurlijk gezamenlijk groots werd gevierd, werd een speciaal Huisorgaan "Het Echt Verbond" tijdens de feestavond in Faber verspreid, waar natuurlijk de gehele familie getuige van was.

Babby Kroon is geboren te Hoogezand, Singel 38 op 2 juni 1907 en woonde tegenover de vroegere ijsbaan aldaar. Zij werd apothekersassistente en kreeg haar getuigenschrift op 17 april 1931.

Na haar huwelijk hielp zij Bé met de administratie en eenmaal in de week telde zij de kassa-rollen, zodat de prijs van elk verkocht artikel ook geboekt kon worden in het juiste overzicht. Daardoor kon exact worden nagegaan, welke groep artikelen aansloegen. Kassa's van vroeger konden nog niet splitsen, zoals nu heel gewoon is met de computerkassa's van tegenwoordig. Vroeger moesten de kassa's zelfs door middel van een slinger worden geopend, maar dat werd na de oorlog wel gewijzigd, omdat het toen elektrisch ging.

Bé werd lid van inkoopvereniging Wegea te Amsterdam. Andere medeleden in het Noorden waren Reitsma te Groningen en Wessels te Stadskanaal. Hierdoor kregen zij de mogelijkheid om bijvoorbeeld kop en schotels in het groot in te kopen. Deze kop en schotels werden in die tijd al geïmporteerd uit China en zaten verpakt per 12 in een doos en daarna 12 dozen in een houten kist.

Voor een winkel in Martenshoek natuurlijk veel te veel, zodat de kist bij aankomst in Martenshoek werd verdeeld over 6 dozijn voor Reitsma en elk 3 dozijn voor Wessels en Bodewes. Zo konden zij zich een beetje meten met het grootwinkelbedrijf en hadden daarmee de beschikking over een groot aantal modellen en bedrukkingen.

Oma Anna met haar moeder Geertje

Babby Kroon en Be Bodewes getrouwd

Een vervelende gebeurtenis uit 1941:

Bé heeft aangifte gedaan bij de politie te Hoogezand, omdat er goederen bij hem misten in het magazijn. Daarop heeft de politie enkele nachten de wacht gehouden en na 3 nachten werd 's morgens om 04.30 uur hun moeite al beloond. Met een valse sleutel kreeg een onbekende man toegang tot het magazijn. De politie arresteerde hem en zette hem in een politiecel. Bleek later E.E. te zijn, afkomstig uit de stad Groningen. Reeds in mei 1940 was deze persoon begonnen met stelen en wel in Musselkanaal, waar hij wijn stal. Later brak hij ook in bij de winkel van D. Laphor IJzerwaren te Martenshoek, die nog helemaal niets miste. Onderzoek gaf een resultaat van ca. f 1000.- tot 1500.-. Een groot gedeelte van deze buit kon worden teruggegeven aan de eigenaars.

De vrienden Jan Bodewes, Thees Kroon en Be Bodewes (zittend)

Nog een bijzondere gebeurtenis en wel op 13 april 1945 (jawel, Bevrijdingsdag).

Toen we tussen de middag allen in de keuken genoten van de warme maaltijd, kwam een Duitse soldaat langs het raam in de keuken naar de achterdeur lopen. Bé erheen en even later kwam de soldaat weer langs het keukenraam terug. Vader kwam weer aan tafel en wij (de kinderen) vroegen natuurlijk, wat er was gebeurd. Hij vertelde ons, dat de soldaat hem had gevraagd, of hij hier mocht blijven en zich in het magazijn mocht verstoppen, want hij had orders gekregen om naar de stad te gaan. Vader Bé had daarop "nee" gezegd en wij vonden dat wel heel erg hard en niet leuk. Na de bevrijding begrepen we pas, waarom vader dit zo had gedaan vanwege zijn band met de ondergrondse.

Na de oorlog brak er gelukkig wel een betere tijd aan en Bé kocht op 29 oktober 1946 zijn eerste auto en kreeg nummer A 37523. Opa Rieks Diggel overleed te Martenshoek op 27 januari 1948 en werd op 31 januari 1948 begraven op het RK-kerkhof te Foxham. Bé kreeg daarna dus ook de zorg voor zijn moeder en hij kreeg het voor elkaar, dat zij een zit- en slaapkamer in de St. Josephstichting te Sappemeer naast de RK-kerk kreeg, gelegen aan de voorzijde met uitzicht op het kanaal. Deze stichting was opgericht in 1937 en kloosterzusters gaven er toen de verzorging. In die tijd was in er het gebouw van St. Joseph naast bejaardenzorg ook ruimte voor een kleuterschool en een kraamkliniek. Ook vele neven en nichten van de familie zijn daar indertijd geboren. Anna Bodewes-Sleumer heeft er met heel veel plezier gewoond en is overleden op 10 april 1959. Rond 1988 is het gebouw afgebroken en tegelijkertijd vond de huidige nieuwbouw plaats.

Vlak voor haar overlijden heeft zij nog een brief, gericht aan haar kinderen, achtergelaten.

Aan de kinderen van H. Bodewes en A.Sleumer

Beste Kinderen,

Nu ik op mijn hogen leeftijd kom en elke dag opgeroepen kan worden om voor O. Lieven Heer te verschijnen, wil ik nog eens een hartelijk woordje met je allen spreken.

Geld en goed laat ik niet na, want dat heb ik niet, maar mijn trots en mijn vreugde, dat zijn mijn kin-

deren, die god zij dank allen brave Katholieken zijn.

Hartelijk dank ik jullie allen kinderen en aangehuwden en ik dank je allen voor de liefde en goedheid, waardoor je mijn oude dag hebt mooi gemaakt, wat je allen grote opofferingen heeft gekost; ik heb veel voor U allen gebeden, opdat O.L. Heer U moge geven, wat ik je niet kon geven. Ook mijn kleinkinderen, die ik allen zo liefheb. Geve deze God, dat zij brave Katholieken mogen blijven en U mijn lieve uitverkorenen; ik dank alle dagen God voor jullie uitverkiezing.

Ik bid veel voor U allen in de hoop in de hemel allen weer bij elkaar te komen.

Het radiotoestel is van Jan, het tafeltje van Jaap, het Mariabeeld van Marie en het overige huisraad weet ik niet. Het meeste is met mij versleten. Ik hoop, dat jullie als steeds in vrede met elkaar zult leven en elkaar in nood zult blijven steunen.

Het is vandaag grote schoonmaak bij mij en dat heeft mij zeker een weinig triest gemaakt. Ik ben vandaag bij mej. Koeneman als gast op bezoek. Echt gezellig nog eens.

Een groet van Uw innig liefhebbende moeder. Mijn rozenkrans wil Trui graag hebben.

Begin 1948 werd de winkel nogmaals verbouwd en uitgebreid met een vergrote speelgoedafdeling, omdat de vertrekken van oma Anna en opa Rieks erbij getrokken konden worden. Na de verbouwing, die door timmerbedrijf Wilbrink uit Kalkwijk werd verzorgd, werd de winkel heropend op 6 oktober 1948.

In de nacht van 27 januari 1950 brandde de tabaksgrossierderij van Bé zijn broer Hilbrand Bodewes helemaal af en ook de ernaast gelegen textielwinkel van Stiekema.

Bé maakte een gedeelte van de vernieuwde winkel vrij, zodat Stiekema zijn bedrijf toch nog enigszins kon voortzetten en de grossierderij van zijn broer verhuisde tijdelijk naar Hoogezand naast de woning van Dokter Blonk. Gelukkig bleef de omzet van de winkel zich goed ontwikkelen en moest hij daarom ook hulp van anderen vaker inroepen. Zo kwam zijn zus Mies hem helpen, maar toen zij in 1943 trouwde met Henk Martens, kwam Marietje Scholte (1926-2005), wonend in de van Royenstraat, als winkeljuffrouw de zaak versterken en bleef 12 jaar om de klanten tevreden te kunnen stellen. Ook Siena Wessels kwam als 18-jarige in de winkel werken. Bleef er 3 jaren werken en kreeg daarbij nog verkering met Bert, de zoon van Bé en Babby Bodewes. Ook na sluiting kwamen er nog wel eens klanten bij de achterdeur en werden dan alsnog door Bé geholpen. Voor het magazijn en aflevering bij klanten, was er Herman Wilbrink als zijn assistent en hij is jarenlang in het bedrijf werkzaam geweest. Als het heel druk in de winkel was, dan kwam hij uiteraard ook in de winkel meehelpen. Vooral tijdens de Sinterklaastijd was het soms een compleet gekkenhuis vanwege de vele klanten, die natuurlijk allemaal hun lijstjes bij zich hadden en graag geholpen wilden worden. Ook de kinderen van Bé en Babby hielpen dan mee om speelgoed steeds vanuit het magazijn aan te vullen, zodat klanten tevreden naar huis konden gaan. Moeder Babby stond achter de kassa, zodat snel na een koop de klant kon betalen en een nieuwe klant kon worden geholpen.

Naast de winkel had Bé ook nog tijd voor andere bezigheden, want hij was lid van het bestuur van de Ver. voor ziekenhuisverpleging St. Lucas te Sappemeer en Martenshoek. Naast hem zaten er in het bestuur: O.H. Smit (voorzitter), J.M. Huizing (secretaris) en Th. Wilbrink (penningmeester).

Daarnaast was hij jarenlang penningmeester van het Kerkbestuur van de St. Martinuskerk en ook van het Schoolbestuur van de St. Gerardus Majella school. Daarvoor werd hij op 12 oktober 1962 gehuldigd met de pauselijke onderscheiding "pro Ecclesia et Pontifice". Deze werd hem uitgereikt door pastoor W.G. Nieuweboer.

RK lagere school met Jos rechts onder

Op 67-jarige leeftijd vond hij, dat hij wel stapje terug kon en liet de leiding van de winkel over aan zijn dochter Tiny en zoon Jos, die in 1965 was getrouwd met Clem Boer uit Wildervank. (Acte nr. 3063 notaris K.P. Siertsema dd. 2-2-1968). Wel bleef hij natuurlijk als venoot op de achtergrond aanwezig en in 1972 verhuisden Bé en Babby naar Sluiskade nr. 9.

Op 7 september 1981 werd officieel vastgelegd, dat Bé zich terugtrok uit de firma en kregen Tiny en Jos beiden echt de leiding en natuurlijk ook de bijnaam "van Rieks Diggel". (akte nr.1508 notaris mr. M. Wynia) . Bé kreeg helaas steeds meer last van prostaat- en botkanker. Met heel veel pijn is hij uiteindelijk op 28 september 1987 te Martenshoek overleden en onder grote belangstelling op 3 oktober 1987 begraven te Sappemeer op het RK-kerkhof St. Joseph.

Babby woonde na het overlijden van Bé een aantal jaren in het nieuwe gebouw van de St. Jozefstichting (officieel geopend op 7 oktober 1988) Zij had een kamer met uitzicht aan de voorzijde van het gebouw. Omdat zij steeds verder dement werd, verhuisde ze in 1990 naar Groningen en werd de laatste jaren van haar leven heel goed verzorgd in verpleeghuis "Blauw Borgje" te Groningen. Babby overleed op 22 september 1997 te Groningen en werd op 26 september 1997 begraven op het RK-kerkhof St. Joseph te Sappemeer.

Tiny en Jos gingen nu samen verder, maar zonder steun van vader en moeder. Door de veranderde omstandigheden in de gemeente, zoals de verwijdering van de sluis, het dempen van het Winschoterdiep en de bouw van een nieuw winkelcentrum in Hoogezand, bleek al snel, dat de omzetten zodanig terugliepen, dat Tiny zich in 1988 terugtrok uit de leiding en ging werken bij Reitsma, Damsterdiep nr. 14 te Groningen. Nu kregen Jos en Clem alleen te maken met de steeds verder teruglopende omzet en na onderzoek bleek, dat alleen speelgoed, tabak en lectuur nog lonend was. Daarop besloten ze te stoppen met de verkoop en op 31 mei 1988 sloten zij de winkel van Rieks Diggel te Martenshoek. Jos en Clem verhuisden in juni 1988 naar de Torenstraat in Winschoten en openden daar speelgoedwinkel "De Spielboom". In 1997 werd de winkel nog verplaatst naar de Groote Straat in Bedum tot 2002.

Clem en Jos trouwen te Wildervank 14-7-1964

De volgende pagina's geven een compleet overzicht van de drie generaties, die betrekking hebben op Rieks Diggel. De personen, die direct met de naam "Diggel" betrekking hebben, zijn dikgedrukt. Gelukkig heb ik veel hulp gehad van Jan-Paul Wortelboer, want anders waren een aantal data en gebeurtenissen beslist weergegeven.

De 6e generatie met daarin Josephus Bodewes en Gesina Tecla Swart.

Joost Bodewes *11-02-1827 Martenshoek +07-02-1900 Martenshoek Was ijzersmid	x 15-11-1856 't Zandt	Gezin Swart *23-01-1832 Oosterwijtwerd +27-01-1874 Martenshoek
Suus Bodewes *03-10-1857 Martenshoek +11-06-1927 Groningen	x 07-01-1885 Hoogezand	Jan Ubels van der Werff *23-03-1843 Hoogezand +31-03-1907 Hoogezand Was scheepsbouwer
Hinderikus Hilbrandus Bodewes (Rieks Diggel) *14-11-1859 Martenshoek +27-01-1948 Martenshoek Was ijzersmid	x 09-02-1895 Uithuizen	Anna Sleumer *28-05-1868 Uithuizen +10-04-1959 Sappemeer
Agnes Bodewes *09-12-1861 Martenshoek +21-11-1932 Amsterdam		was kloosterzuster
Hilbrand Bodewes *01-08-1864 Martenshoek +21-05-1941 Sappemeer Was textielwinkelier	x 16-01-1894 Hoogezand x 28-10-1897 Groningen	1) Margaretha Bodewes *23-03-1872 Foxholsterbosch +05-12-1894 Martenshoek 2) Lena Nagel *15-07-1874 Oude Pekela +02-06-1943 Sappemeer
Jozef Bodewes *30-08-1873 Martenshoek +21-03-1945 Assen Werd smid en later rijwielhandelaar	x 12-10-1898 Hoogezand	Alagonda Bodewes *30-08-1873 Hoogezand +09-09-1957 Groningen
Tecla Bodewes *15-09-1868 Martenshoek +06-04-1921 Musselkanaal	x 06-07-1908 Hoogezand	Johan Slinger *10-11-1862 Oude Pekela +01-12-1945 Musselkanaal Was schuitemvaarder
Job Bodewes *14-02-1870 Martenshoek +09-11-1938 Hoogezand Was rijwielhandelaar	x 22-04-1902 Hoogezand	Betje Bodewes *28-06-1897 Hoogezand +03-05-1957 Hoogezand
Harm Bodewes *26-09-1871 Martenshoek +22-12-1937 Martenshoek Was textielhandelaar	x 26-10-1897 Hoogezand	Lien Wortelboer *31-10-1876 Oude Pekela +01-02-1930 Martenshoek

De 7e generatie met daarin Hinderikus Hilbrandus Bodewes en Anna Sleumer.

Hinderikus Hilbrandus Bodewes (Rieks) *14-01-1859 Martenshoek +27-01-1948 Martenshoek Was ijzersmid evenals zijn vader, en later winkelier	x 09-02-1895 Uithuizen	Anna Sleumer *28-05-1868 Uithuizen +10-04-1959 Sappemeer
Joost Bodewes *17-07-1896 Martenshoek +12-01-1928 Veendam Scheepsbouwer te Veendam	x 20-05-1924 Hoogezand	Jo Wiedenbrugge *03-12-1890 Bussum +22-02-1963 Veendam
Trui Bodewes *16-12-1897 Martenshoek +09-01-1993 Lage Vuursche Siene Bodewes *19-06-1899 Martenshoek +28-04-1974 Lage Vuursche		Was kloosterzuster in Nederlands Indië Was kloosterzuster te Munsterseveld
Bernard Bodewes *23-08-1900 Martenshoek +15-02-1901 Martenshoek		
Bernardus Josephus Bodewes (Bé) *20-12-1901 Martenshoek +28-09-1987 Martenshoek Was winkelier (Rieks Diggel)	x 05-09-1933 Hoogezand	Babera Margaretha B. Kroon (Babby) *02-06-1907 Hoogezand +22-09-1997 Groningen
Jan Bodewes *12-05-1904 Martenshoek +02-12-1983 Martenshoek Was winkelier in elektra	x 04-04-1932 Groningen x 04-11-1966 Vroomshoop	1) Martha Bos *23-08-1905 Mensingeweer +10-12-1957 Martenshoek 2)Dien Haverkort *22-08-1913 Vroomshoop +20-09-2009 Ommen
Suze Bodewes *22-04-1907 Martenshoek +06-01-1997 Groningen Was schoenmaker	x 15-07-1929 Hoogezand	André Bos *24-09-1895 Mensingeweer +16-10-1984 Groningen
Hilbrand Bodewes *25-08-1908 Martenshoek +08-11-1993 Veendam Was grossier in tabakswaren	x 12-11-1936 Hoogkerk	Bien Meulman *30-12-1909 Groningen +03-06-2002 Groningen
Mies Bodewes *19-01-1910 Martenshoek +23-08-1994 Roosendaal Had een verfwinkel te Martenshoek	x 14-07-1943 Hoogezand	Henk Martens *17-04-1910 Wijchen +09-05-1991 Roosendaal Was schilder en postbode

Jozef Bodewes

*17-11-1911 Martenshoek

+07-09-1994 Kaatsheuvel

Was broeder in het klooster te Kaatsheuvel

Jaap Bodewes

*11-09-1914 Martenshoek

+18-01-2011 Apeldoorn

Was winkelier (De Kandelaar)

x

21-07-1941

Groningen

Willy Ollemans

*07-02-1917 Leeuwarden

+27-11-2014 Apeldoorn

De 8e generatie met daarin Bernardus Josephus Bodewes en Barbera Margaretha Berendina Kroon.

Bernardus Josephus Bodewes (Bé)

*20-12-1901 Martenshoek

+28-09-1987 Martenshoek

Was winkelier (Rieks Diggel)

x

05-09-1933

Hoogezand

Babby Kroon

*02-06-1907 Hoogezand

+22-09-1997 Groningen

Henk Bodewes

*30-06-1935 Martenshoek

Was inkoper non-food

x

19-04-1961

Zaandam

Agatha Remmers

*18-08-1937 Groningen

Tiny Bodewes

*25-01-1937 Martenshoek

Was winkelierster

Bert Bodewes

*30-07-1938 Sappemeer

+18-07-2017 Martenshoek

Was technicus bij Ajax beveiliging

x

10-08-1964

Hoogezand

Siena Wessels

*19-01-1939 Vlissingen

Jos Bodewes

*01-06-1940 Sappemeer

+28-06-2009 Winsum

Was winkelier

x

14-07-1965

Wildervank

Clem Boer

*05-04-1937 Wildervank

+12-12-1999 Bedum

Hans Bodewes

*21-06-1941 Sappemeer

Was dir. Zenderbouw IJsselstein

x

07-06-1971

Rotterdam

Sophie Verhage

*30-09-1938 Kerkwerpe

+28-09-1997 Zeeland

Anneke Bodewes

*13-12-1944 Sappemeer

Was medisch analiste

x

20-10-1969

Hoogezand

André van der Werff

*30-05-1944 Sappemeer

Ina Bodewes

*02-01-1948 Sappemeer

Was lerares RK lagere school

x

24-11-1970

Hoogezand

Joska Donders

*04-10-1948 Zwolle

Was leraar RK lagere school

WEEROM NOAR VROUGER .....

Bovenstaande tekst is de verkorte vorm van “mit voader weerom noar vrouger”, onder welke noemer onze vaste medewerker Henk Puister jarenlang zijn verhalen in het Gronings in Pluustergoud publiceerde op verzoek van het toenmalige bestuurslid Okkie Smit.

De tekst “Weerom noar vrouger” is gekozen voor het boekje die Henk samen met zijn broer Bé heeft uitgegeven ter nagedachtenis aan hun vader Wessel Puister, die op 8 september 2016 is overleden. In Pluustergoud 44 hebben we nog een in memoriam aan hem gewijd. Het boekje bevat naast de bijdragen, die van 2009 tot en met 2016 in Pluustergoud zijn gepubliceerd, nog aanvullende verhalen van beide broers en uiteraard gedichten van Henk.

Op 15 oktober 2017 was de officiële doop van het boek in het koetshuis van de Fray-elemaborg te Slochteren. Onder het genot van een hapje en een drankje en Een aantal genodigden werd een zogenaamde eerste boek aangeboden.

VROEGER EN NU (al voorbij de 40 ...)

De succesvolle tweewekelijkse serie Vroeger en Nu in de H-S-Krant mag zich in een steeds grotere belangstelling verheugen. Onze redacteurs Janneke Hessing en Wim A.H. Rozema weten steeds weer bijzondere plaatjes van evenzo bijzondere plekken in onze gemeente te vinden. Uit de vele reacties, die er bij ons binnenkomen, hierbij ééntje bij de veertigste aflevering, van ons lid Bram Blaak.

BONTHUIZERBRUG

Hoogezand – Sappemeer

Nu per 1 januari aanstaande -na achtenzestig jaar- onze gemeente ophoudt te bestaan en verder gaat als onderdeel van de nieuwe gemeente Midden Groningen, wordt het voor uw redacteurs van de dit jaar jubilerende Historische Vereniging hoog tijd, om in aflevering veertig van onze rubriek Vroeger en Nu, even met de camera stil te staan op de grens van Hoogezand en Sappemeer : de voormalige Bonthuizerbrug. Nu de plek van de slager, de supermarkt, de slijter en de wekelijkse zaterdagmarkt.

Tot zover de introductietekst bij aflevering 40 en hier Blaaks reactie :

“Bonthuizerbrug, de brug van mijn dromen,
wat ben je toch ruw aan je einde gekomen.
Mor ‘t daip ‘mos’ ja dempt, mit donder en geweld,
het haart uut de stad, ‘t ging allain mor om geld.
Dij stank was mor biezoak, dat kon best wel aans
want mit filters en zukswat haar ‘t daip nog wel kaans.
Dus de auto d’er in en de schippers d’er uut,
Van misthoorn noar claxon: wat ‘n vreeslijk geluud...”

HVHS 1992 – 2017

Op 27 oktober werd het 25-jarig jubileum van de Historische Vereniging Hoogezand – Sappemeer e.o. in een uitverkocht Hotel Faber groots gevierd, uw secretaris maakte de volgende impressie:

CRUPTORIX WOOD

Richard Brugge

De Romeinse tijd

Het is algemeen bekend dat de Romeinen zo goed als onverslaanbaar waren. Toch lukte het de Romeinen niet om het noorden van Nederland onder controle te krijgen. De Romeinse geschiedschrijver Tacitus (55-115 na Chr.) verteld het verhaal over een veldslag tussen de Friezen en de Romeinen. Hoogezand - Sappemeer was in die tijd het land van de Friezen. De Friezen bewoonde het gehele noorden van Nederland, van Noord-Holland tot aan Denemarken zelfs. Tacitus is een belangrijke bron voor de geschiedenis van de oude Germanen. Tacitus beschrijft de Friezen als welwillend. Zo hielpen ze de Romeinen en betaalden zelfs belasting aan ze. De goede verstandhouding tussen de beide volkeren veranderd als Olennius de nieuwe gouverneur van de lage landen wordt en de Friezen een onbetaalbare belasting oplegt. De Friezen moeten de Romeinen betalen in huiden van de oerossen, die de Friezen niet hebben. Olennius toont geen begrip en neemt de vrouwen en kinderen van de Friezen mee om te verkopen als slaaf. In 28 na Chr. hebben de Friezen er genoeg van. Ze vermoorden de Romeinse soldaten die de belasting komen innen. Olennius krijgen ze echter niet te pakken en deze vlucht naar Castellum Flevum.

Wraak

Zodra Lucius Apronius, de gouverneur van Neder-Germanie het te horen krijgt stuurt hij zijn legionairs en hulptroepen per schip de Rijn af om wraak te nemen op de Friezen. Apronius wist zicht echter geen raad in het drassige en bosrijke landschap. Pas nadat hij voor zijn troepen een weg heeft kunnen banen door bruggen en wegen te bouwen treft hij de Friezen in het woud van Baduhenna. Volgens professor dokter Jan de Vries was Beduhenna een oorlogsgodin. De Friezen geloofde dat Baduhenna kon veranderen in een vogel en dat ze op die manier tijdens een veldslag op magische wijze verwarring, paniek en psychoses tot stand kon brengen bij de vijand. De veldslag die volgt verloopt voor de Romeinen dan ook desastreus. Volgens Tacitus probeert Apronius de Friezen van achteren aan te vallen maar deze aanvallen worden allen afgeslagen. De slag duurt tot op de volgende dag en in totaal komen er circa 900 Romeinen om. De Romeinen die het overleefden vluchten naar een villa van een Romeinse veteraan.

Kropswolde

Deze villa was van de veteraan Cruptorix. Cruptorix een huursoldaat uit Gallie had jaren in dienst van de Romeinen gevochten en genood van zijn pensioen aan de rand van zijn woud. Volgens Tacitus waren de Romeinse vluchtelingen door een psychose ook elkaar te lijf gegaan en kwamen ze in een bloedroes aan bij de villa. Waar deze villa precies stond weten we niet zeker maar volgens sommige bronnen lag de villa in het huidige Kropswolde. Kropswolde wordt op oude kaarten aangeduid als Cropswolde, Crapswolde of zelfs Crupswolde.

Gezien de totstandskoming van plaatsnamen en de ontwikkeling daarvan kan het heel goed zijn dat de plaatsnaam een verbastering is van Cruptorixwolde, dus het wold ofwel woud ofwel bos van Cruptorix. Cruptorixwolde slijt heel aannemelijk af tot Crupswolde en daarna is de taalkundige gelijkenschakeling van de “u” in het eerste lid met de “o” in het tweede nogal aanvaardbaar, zodat er zodoende het huidige Kropswolde heeft kunnen ontstaan.

Afloop

Waar of niet het blijft een fascinerende gedachte dat de villa van Cruptorix stond in het huidige Kropswolde. Kropswolde zou dus zo maar een belangrijke plaats zijn geweest in de geschiedenis van de Romeinen en Friezen want na de veldslag van Baduhenna kregen de Romeinen geen zeggenschap meer over de Friezen en dus ook niet over het gebied wat we nu de gemeente Hoogezand-Sappemeer noemen.

Enkele bronnen:

Waren de drenten en een deel van de groningers vikingen? : Raymond ten Berge

Annales : Tacitus

Altgermanische Religionsgeschichte : Jan de Vries

RONDOM DE BORGERCOMPAGNIESTERBRUG

De laatste winkel

Jan Pekelder

Wat was het levendig daar in de jaren '50 van de vorige eeuw. Veel scheepvaart, weinig verkeer. Veel winkels en cafe's. Enkele bedrijven. Kortom een kleine gemeenschap vol leven en vertier. Nog hoor ik de geluiden en ruik ik de specifieke geuren van de straat in die tijd. Een groot postkantoor waar iedereen de balie medewerker kende, een scheepswerf waar een en al bedrijvigheid heerste, een houtfabriek met grote loodsen en daarom heen boerderijen. Wij, jonge kinderen, zwierven hele dagen langs de houtstek van Maathuis, langs de scheepswerf van Wolthuis en als we geluk hadden liepen we helemaal mee tot aan Veendam langs het Borgercompagniesterdiep met de aardappelschepen om de bruggen af te draaien. Je had dan zo zo'n 80 cent wat best veel was voor zo'n jongetje van een jaar of 10. Rondom de Borgercompagniester brug waren veel winkels. Aan de Noorderstraat had je een grote winkel met galanterieën en een grote diepe portiek die vooral tijdens de Sappemeester kermis vaak diende als slaapplek voor Lode Bok (vrolijke landloper), die er zijn roes lag uit te slapen na een drukke avond op de kermis waar hij wat geld verdiende met de verkoop van ansichtkaartjes en dit geld direct omzette in jenever. Als wij 's morgens naar school gingen lag Lode nog heerlijk te slapen met zijn schoenen keurig naast zich. Ernaast was de winkel van bakker Boerema. Als er kermis was of circus mochten wij (zoon Tiemon en ik) met de broodmand op de fiets langs de woonwagens en kregen dan vaak vrijkaartjes of mochten even binnen komen, zoals bij de dikke dame die dan speciaal voor ons haar knie ontblootte waarin wij dan even mochten knijpen als bewijs dat het allemaal echt was. Naast bakker Boerema had je radio Aeilkema, later Heijdenrijck en aan de overkant van de Parkstraat stond het bedrijf van Otto Felix, was er daarnaast nog een cafe, later bloemenzaak en de garage van Lethmaat. Aan de overkant langs de Zuiderstraat stond het postkantoor waar ik trouw elke maandag het door mijn vader verdiende geld moest storten. Ik vond het altijd een beetje vreemd. Had je geld verdiend bracht je het weer weg naar het postkantoor waar loketist Hanning het altijd met een vrolijke lach in ontvangst nam (weg geld!) en mij afschepte met een soort kwitantie. Naast het postkantoor zat Dijkhuis met de kruidenierswinkel en het cafe. Een prachtige winkel met houten schappen en een grote toonbank. Veel glazen potten met van alles en nog wat waar je altijd wel even naar binnen wipte om te genieten van alle geuren en kleuren. Buiten aan de muur hing een van de eerste automaten met reepjes chocola en rolletjes pepermunt. Al gauw hadden we door dat als je een beetje handig was je met een ijsco stokje zo kon wrikken dat je gratis en voor niks chocola of pepermunt kon eten. In het cafe was het vooral zondags 's morgens druk, je zag er alleen mannen

De Borgercompagniesterbrug

Roel Pekelder, Jan Pekelder, Gerard Clobus en Bennie Zwart met links het huis van Wolthuis en Pekelder

Bakkerij Boerema met rechts het huis met de grote portiek en links Radio Aeilkema

die lang niet allemaal nuchter huiswaarts keerden voor het middag eten. De Borgercompagniester brug over langs het brugwachters huisje naar het bruggetje naar de Zuiderstraat waar Poppie Frans 's zondags al slingerend op zijn fiets van cafe Dijkman kwam fietsen. zwaar aangeschoten, en dan met een wijde boog probeerde recht voor het bruggetje te komen om de oversteek in een keer te kunnen maken om thuis zijn roes uit te kunnen slapen. En oh wonder ik heb nooit gezien dat het mis ging. De Borgercompagniesterstraat in kwamen we eerst langs de brandweer garage tussen cafe en woonhuis van Dijkhuis. Daarna de dubbele woning van Lagerman die iets met rozen deed en veel in Engeland zat en Pik die bij de drukkerij aan de Borgercomp. werkte. Daar kon je gekleurd papier krijgen als afval van de snijmaschine om prachtige dingen mee te doen. Dan de dubbele woning van Spiekman en Pekelder. Spiekman had naar men zegt vroeger een soort 'stille kniepe' en Pekelder begon daar in 1947 zijn muziekhandel en gaf er lange tijd muzieklessen, later opgevolgd door zijn dochter. Honderden kinderen en volwassenen hebben daar de eerste stappen gezet naar een al of niet succesvolle muziek carrière vooral op akkordeon, piano en gitaar.

In 1965 brand dit huis af en verandert er veel ter plekke. Vervolgens komen we bij bakker Wolthuis. In de winkel kon je 's zaterdags stroopsoldaatjes kopen voor 10 cent en daar kon je heel lang op sabbelen. 's Morgens om 5 uur ging de oven aan en even later rook je, nog in je bed, de geur van vers gebakken brood. Daarna het huis van Werkman (die zwaar onder invloed zomaar op de brommer zijn huis in reed) en vrouw Smit en dan de winkel van Clobus. Daar speelden we op zolder vaak circusje met echte 'glaseters' en 'trapezestunters'. Naast Clobus stond de fietswinkel van Zwart. Die hadden valse honden die ze nauwelijks in toom konden houden en pa Zwart kwam zondags vaak ziek van het voetbalveld althans dat dachten wij, maar hij was gewoon zwaar aangeschoten en werd dan meestal door de politie naar huis gebracht en de trap opgesleept. Dan het wolwinkeltje van de fam. Kroeze waar we weinig contact mee hadden en daarna slager Perdon. Die had een groot vat achter in de tuin staan met vlees afval wat vaak vreselijk stonk. Maar dat weerhield ons er niet van regelmatig te smullen van een plakje leverworst. Ik kan me nog herinneren dat we soms probeerden door het keukenraam te gluren als de oudste dochter zich stond te wassen bij de kraan. Dan nog een stukje doorlopen en je kwam bij de laatste winkel van de straat, de tabakswinkel van meester Mulder. Dat waren de jaren '50 en nu anno 2017 staat de laatste winkel op het punt zijn deuren te sluiten. De gevel is reeds aangepast op de toekomst en het zal niet zo lang meer duren voordat ook Janneke Pekelder als laatste de deuren sluit.

Muziekhandel Pekelder voor de brand met Jan Pekelder, Henk Perdon en ?

Wolwinkeltje Kroeze

Links muziekhandel Pekelder na de brand. Op het openstuk stond bakkerij Woldhuis en waar het nieuwe huis staat rechts hiervan, stond het afgebrande huis van Pekelder

KRONIEK VAN 200 JAAR SCHEEPSWERF VAN DER WERFF Scheepsbouwers aan het Winschoterdiep (deel 2)

J.G. van der Werff XI

In 1930 brak de crisis uit, die zo'n 5 jaar duurde. Vanwege deze crisis werd in 1931 het laatste schip opgeleverd. Maar tot 1938 vormde de verhuur van dekschuiten nog een inkomstenbron. Daarna volgde een opleving en was er behoefte aan meer ruimte, tevens was de sluis in Martenshoek een bottle-neck en dus werd er verkast naar Westerbroek (zie deel 1 kaartje locatie 64)

In 28 Januari 1938 stond naar aanleiding van de verhuizing naar Westerbroek een artikel in een krant onder de kop:

'EEN OUDE BOOM VERPLANT'

Ruim 100-jarige scheepswerf overgebracht van Hoogezand naar Westerbroek.

Naar wij uit Hoogezand vernemen, zal de heer G.J. van der Werff zijn meer dan 100 jaren in de kom der gemeente Hoogezand bestaan hebbende scheepswerf opheffen, gedwongen door de huidige uitschakeling van den binnenscheepsbouw en de meerdere vraag naar motor-kustbooten van steeds grootere afmetingen, voor welke aflevering zijn werf een beletsel vindt in de te nauwe doorvaart-wijdte der Martenshoekstersluis, welke, hoewel ze binnen afzienbaren tijd buiten werking gesteld wordt, ook daarna nog geen grootere doorvaart zal verkrijgen.

De heer van der Werff zal met zijn beide zoons het bedrijf voortzetten op de voor enkele jaren nieuw opgerichte scheepswerf Pattje, liggende in de onmiddellijke nabijheid der nieuwe sluiswerken te Westerbroek. De capaciteit, ligging en grootte der werf is zoodanig, dat de grootst gevraagde motorkustbooten gebouwd en afgeleverd kunnen worden.

Naar aanleiding van de verhuizing naar Westerbroek vonden er op 23 april 1938 en 23 mei respectievelijk een boeldag en veiling plaats betr. verkoop materiaal en veiling bedrijfsterrein met gebouwen (bijaand de letterlijke tekst van de advertenties voor de boeldag en veiling).

Boeldag Hoogezand

Mr. P.H. Velsen, Notaris te Sappemeer, zal op Zaterdag 23 April 1938, des nam. 2 uur, ten verzoeke van den heer G.J. van der Werff, op het terrein bij diens behuizing aan de Zuiderstraat te Hoogezand, tegen contante betaling publiek verkoopen: Een Bokkraan, 10 m. hoog en breed, met 2 tons takel en rails, dubb. Zuig- en perspomp, riemkracht, dito pomp, handkracht, luchtdrukhamers, luchtdrukboorderij, 4 Engelsche takels, marmeren schakelbord (licht en kracht) in ijzeren raam, met alle leidingen in de loodsen, 1-200 P.K., 6 cyl. Mercedes benzinemotor met verdragingsbak (ongebruikt), 2 duplex ponsen, groote partij spiraalboren, lichtdrukraam, 2 groote carbidlampen voor terreinverlichting, bluschapparaat, diverse zware wantschroeven, groote slijpsteen, veldsmidse, groote ronde watertank, kleine bascule, pl.m. 50 m. zwaar ijzeren hekwerk, diverse houten- en ijzeren riemschijven, een partij oud ijzer en stort, cementbuizen, losse kasten, 20 stapels brandhout, schuifkar, een partij dakpannen, tegels en buizen en eenige huishoudelijke goederen als: tafels kachels w.o. geem. Kookachel, kookpot, matrassen enz.

2e veiling der daarvoor in aanmerking komende goederen in 't Bontehuis te Sappemeer. De te veilen zaken zijn op werkdagen te bezichtigen van de voorm. 8 tot des nam. 6 uur. Veiling industrie- en bouwterreinen met fabrieksgebouwen e.d.

Te Hoogezand

Notaris Mr. P.H. Velsen te Sappemeer, zal op Maandag 23 mei 1938, des avonds 7 uur, in hotel 't Bontehuis te Sappemeer, ten verzoeke van den heer G.J. van der Werff, Scheepsbouwer te Hoogezand, publiek verkoopen: De voormalige scheepswerf met gebouwen en terreinen, gunstig gelegen aan het Winschoterdiep, voort allerlei doeleinden geschikt, geheel groot 43 aren 31 centiareen, te veilen in perceelen en cobinaties, te weten:

a. Drie aan de Zuiderstraat gelegen bouwterreinen, elk gr. pl.m. 14 x 40 m.

b. Grootte houten loods met grond.

c. Smederij met woning en grond.

Alles direct te aanvaarden, Bertaling 1 juli of 1 november 1938, in 't laatste geval met bijbetaling van 5% rente. Te bezichtigen op alle werkdagen

In 1938 werd door Georg het terrein in Westerbroek (locatie nr. 64) van de Boerenleenbank Westerbroek aangekocht. Hij deed dit met de toezegging van zijn beide zoons dat ze tegen een geringe vergoeding in het bedrijf zouden willen komen werken. Jan op het kantoor en Hendrik buiten op de werf. De koop deed hij met financiële steun van Johannes Ubertus van der Werff, een neef uit Groningen; deze werd commissaris, daarom werd het bedrijf met hem als stille vennoot geen N.V. maar een C.V. Eind 19e eeuw was trouwens op dezelfde plaats (ongeveer 600 m oostelijk van het Drents Diep) een werf van Niestern gevestigd geweest. In 1930 is hier G. Pattje, na afscheid te hebben genomen van zijn broer in Waterhuizen, voor zich zelf begonnen. In 1935 ging het bedrijf failliet. De werf was voor (vracht)auto's bereikbaar via de pontondraaibrug bij E.J. Smit en dan langs hun werf langs de dijk. De begaanbaarheid van deze weg werd na elke winter verbeterd, door de kuilen op te vullen met het sintels van het smidsvuur en de kolenkachels. Als voetganger kon je met een pontje met ketting overvaren. De GADO bushalte was tegenover de werf. En ook was de mogelijkheid om via de sluis over de dijk aan westzijde te lopen. Bedrijfsgoederen werden vooral gebracht door de beurtvaartschepen zoals die van Koning en Breurken. Deze haalden de goederen op bij het Bodenterrein in de stad. In de bij de werf behorende dubbele woning kwam Georg (IX.1) in het westelijk- en Hendrik (X) in het oostelijk- (aan werfzijde) gedeelte te wonen. Ook was het kantoor gevestigd in de woning. Marie Kuipers (later Douwes), dochter van de sluismeester van Waterhuizen voerde de boekhouding. Als bedrijfsleider werd voor enige jaren Anton Börger aangetrokken, daarna ging hij in dezelfde functie naar Scheepswerf Muller, Foxholsterbos.

Het werfterrein in Westerbroek, Groningerweg 58, zag er in 1938 uit als hieronder te zien. Links de dubbele woning zijnde Groningerweg 59 en 60. Daarachter kantoor/kantine/waslokaal en kippenhok, die omstreeks 1950 zijn toegevoegd.

Reeds op 31 oktober 1938 vond de eerste tewaterlating plaats. Het was de MR. LINTHORST HOMAN (BN 202), genoemd naar de toenmalige commissaris van de Koningin in Groningen. Het schip werd gebouwd voor W. Schuitema en G. Dories uit Groningen. De afmetingen waren: lengte 47.55 m, breedte 8.03 m, holte 3.09 m, diepgang (deadweight) 530 ton, hoofdmotor MWM 340 pk, snelheid 9 knoop. De doop werd bij hoge uitzondering uitgevoerd niet door een vrouw, maar door een man, zijnde de naamgever Mr. Linthorst Homan, de toenmalige commissaris van de koningin van Groningen en werd onder zeer grote belangstelling uitgevoerd. Een groot aantal leerlingen van de zeevaartschool vormden een erehaag voor de Commissaris van de Koningin. De stapelloop zelf verliep voorbeeldig.

MS Mr. Linthorst Homan, uiterst rechts nog net zichtbaar het sluis-kantoor

In januari 1941 stond in de krant, dat het voormalige werfterrein in Hoogezand (locatie 19) incl. loodsen was verkocht aan Gebr. Dries zaadhandel, Sappemeer. Reeds medio 1938 had in hotel ‘HET BONTEHUIS’ onder notarieel toezicht een veiling plaatsgevonden, waarbij voornoemd terrein met gebouwen te koop werd aangeboden, maar toen is er blijkbaar geen koper gevonden. 17 Juni 1942 was Georg 40 jaar getrouwd met Catharina Wijnants. Omdat ook de werf 125 jaar bestond, werd hij behalve door familie en kennissen gefeliciteerd door een zeer groot aantal bedrijven en instanties. In 1942 trok Georg (IX.1). zich terug uit de dagelijkse leiding en verhuisde weer terug naar Hoogezand. Jan de Groot, de werfbaas, trekt met zijn gezin in hun woning in Westerbroek. Georg was mede oprichter van de Scheepsbouwvereniging Hoogezand. Bij het 50-jarig bestaan hiervan werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau. Ook was hij begiftigd met de pauselijke onderscheiding Pro Ecclesia et Pontifice. Hij publiceerde meerdere artikelen over de houten scheepsbouw in het ‘Technisch Vakblad voor de Noordelijke Scheepsbouw’. Op 24 juli 1958 overlijdt Georg op 81 jarige leeftijd in huize St Jozef, hij wordt herdacht in voornoemd tijdschrift van augustus 1938 (bijgaand de integrale weergave).

In memoriam G.J. van der Werff

Op 24 juli j.l. overleed in de St Jozefstichting te Sappemeer op 81-jarige leeftijd de heer G.J. van der Werff, met welk verscheiden weer één der pioniers van de Groninger scheepsbouw is heengegaan.

Stammende uit een zeer oud Groninger scheepsbouwgeslacht was het voor de jonge “Georg” van der Werff vanzelfsprekend, dat hij voort ging bouwen op hetgeen zijn voorouders tot stand hadden gebracht. Gevormd en gesteund door de harde praktijk van de houten scheepsbouw was Georg van der Werff opgewassen tegen de zeer vele moeilijkheden, welke de beginperiode van de ijzeren scheepsbouw met zich bracht, hoewel teleurstellingen hem niet bespaard zijn gebleven. De crisis van de dertiger jaren bracht het voortbestaan van de werf in gevaar, doch de harde leerschool, welke de heer van der Werff had doorlopen en de enorme steun die zijn echtgenote hem steeds wist te geven, hebben er in hoge mate toe bijgedragen dat het bedrijf zich wist te herstellen.

Zijn grote liefde voor het scheepsbouwvak en zijn nimmer aflatende activiteit inspireerde zijn collega's en door zijn absolute eerlijkheid en uiterste nauwgezetheid had zijn woord zeer veel gezag, temeer daar zijn kundigheid als scheepsbouwer buiten twijfel waren.

De scheepsbouwvereniging "Hoogezand" dankt haar ontstaan mede aan de organisatorische inzichten en stuwkracht, waarvan hij reeds op jeugdige leeftijd liet blijken en het was dan ook begrijpelijk dat de jonge van der Werff bij de oprichting van deze vereniging in 1900 tot bestuurslid werd gekozen, welke functie een dertigtal jaren door hem werd vervuld.

In 1916 trok de heer van der Werff samen met enkele bestuursleden van de scheepsbouwvereniging "Hoogezand" naar Rotterdam voor een bijeenkomst met enige collega's uit het westen van het land en het is mede aan het enthousiasme van de overledene te danken, dat de westelijke collega's besloten het Groninger voorbeeld te volgen en in 1917 overgingen tot het oprichten van de Centrale Bond van Scheepsbouwmeesters in Nederland.

In 1942 herdacht de heer van der Werff het feit, dat hij 50 jaar scheepsbouwer was en de bij deze gelegenheid gebrachte overweldigende hulde bewees welk een belangrijke plaats door hem in de Groninger scheepsbouw werd ingenomen doch niet alleen daar, ook op maatschappelijk terrein was hij bijzonder actief. Zijn meer dan 25-jarig lidmaatschap van de R.K.-fractie in de Raad van de vroegere gemeente Hoogezand en een meer dan 50-jarig bestuurslidmaatschap van de Sint Vincentiusvereniging-een leifdadigheidsinstelling te Sappemeer-, zijn daarvan een duidelijk bewijs; hij ontving de Pauselijke onderscheiding 'Pro Ecclesia et Pontifice' en werd in 1952 benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau.

De heer van der Werff, een zeer beminnelijk mens met een grote schare van vrienden en geen vijanden, zal bij de Groninger scheepsbouw in dankbare herinnering blijven voortleven.

Hij ruste in vrede.

K.

Georg van der Werff heeft ook de bel, bij de ingang van de Willibrorduskerk (vanuit de sacristie) geschonken t.g.v. hun 50-jarig huwelijk. Het mooie smeedwerk voor de ophanging zal zoals gebruikelijk gemaakt zijn door Lockhorn (hoek Kalkwijk/Winschoterdiep).

Opschrift bel: VAN BERGEN HEILIGERLEE 52
GEORGIUS v/d WERFF ET CATHARINA WYNANTS
PER.L.ANNOS MATRIN JUNCTI
DIE 17 JUN 1952
ME D.D

Jan H. van der Werff IX.1.1 (1903 – 1993) en H. J. (Henk) van der Werff X (1913 – 1996)

Van 1938 tot 1942 was de leiding van de werf in handen van Georg en zijn zonen Jan en Henk. Zoals gezegd vanaf 1942 nemen Jan en Henk de werf over. Bij het begin van de oorlog moesten uit de bestaande orderportefeuille nog 3 schepen worden opgeleverd. Dit waren achtereenvolgens m.s. HENK (BN 208, oplevering augustus 1940), m.s. JANS (BN207, oplevering oktober 1940) en m.s. PHOENIX (BN 209, oplevering mei 1941). De eerste 2 schepen werden in december 1940 in beslag genomen door de Duitsers, de laatste in mei 1941.

Vermeldenswaard is nog, dat Henk in de mei dagen van 1940 met het leger in de omgeving van Rotterdam was. I.v.m. de daarop volgende krijgsgevangenschap kon hij op 14 mei ook niet aanwezig zijn bij de geboorte van zijn oudste dochter. Er was aan de werven doorgegeven, dat bij alle werkzaamheden voor de Duitsers het ten strengste verboden was, dat zich mensen op de werf bevonden, welke niet bij de bouw betrokken waren.

De normale werktijden waren van 07.00 – 17.00 u. en zaterdag van 07.00 – 12.00 u. Buiten deze werktijden kwam iemand als wacht op de werf. Het is eens voorgevallen, dat Henk (X) 's nachts zo'n nachtwacht op een poging tot diefstal in de timmerloods betrapte. Aan deze persoon werd door hem te verstaan gegeven, zich meteen van het werfterrein te verwijderen. Deze man werd niet weer gestuurd. Gedurende de oorlogsjaren hield men zich, ook om de werknemers te vrijwaren van werk in Duitsland, zoals de meeste werven in de omgeving, bezig met reparatie en ook met de bouw van zogenaamde Siebel-Fähren of Fährpramen voor Duitsland. Dit waren een soort landingsvaartuigen. Soms vlogen er bommenwerpers over, welke het op de spoorlijn hadden voorzien. Dan werd luchtalarm gegeven; daartoe bevond zich in de groentetuin achter het huis een schuilkelder, ca. 1 m. boven de grond, de rest zat onder de grond. Het was wel eens raak op de dijk tussen E.J. Smit en van der Werff en ook de gevel van het kantoor in de woning moest het ontgelden. Tijdens proefvaarten e.d. moest de werf aan de Kriegsmarine een lijst van alle personen te worden verstrekt, welke daar bij aanwezig zouden zijn (incl. directie) met vermelding van naam, voornaam, adres, geboortedatum en functie. Het zal omstreeks begin 1941 zijn geweest, dat de Duitsers aan de Noordelijke scheepswerven de Fährprahmen in opdracht gaf. Het was een soort Landingsvaartuig. Contactpersoon (penvoerder) E.J. Smit schrijft d.d. 25 juni 1941 een brief voorzien van de opmerking "NICHT VERÖFFENTLICHEN !!!". Hierin deelt hij aan de Kriegs Marine in den Haag en in Groningen mee, welke werven deelnemen aan de levering van de 31 stuks 'Fährprahmschiffe'. En zegt er bij, dat het materiaal zal worden geleverd door de Fa. N.V. H.E.Oving Jr IJzer- en Staalhandel te Groningen. Hierbij wordt ook genoemd, het aantal schepen, dat elke werf zal leveren; het gaat hier om werven, waarvan het merendeel in de loop der tijd is gestopt c.q. failliet gegaan, soms worden op dezelfde locatie door anderen nog wel scheepsbouwactiviteiten ontplooit:

nr.	werf	aantal
1	v.d. Werff Westerbroek	2
2	Bodewes' Scheepswerven, Martenshoek	2
3	Fa. J. Smit & Zn., Foxhol	2
4	N.V. Scheepswerf "VOORUITGANG" Gebr. Suurmeijer, Foxhol	1
5	N.V. Scheepswerf "FOXHOL" v.h. Gebr. Muller, Foxhol	1
6	N.V. Scheepswerf "WATERHUIZEN" J.Pattje, Waterhuizen	2
7	Scheepswerven Gebr. van Diepen N.V., Waterhuizen	3

8	J. Bijlholt., Foxhol	1
9	N.V. Scheepswerf "WESTERBROEK" J.G. Broerken, Westerbroek	1
10	N.V. E.J. Smit & Zoon's Scheepswerven, Westerbroek	3
11	Th.J. Fikkers., Foxhol	1
12	N.V. Scheepswerf "GIDEON" v/h J. Koster Hzn., Groningen	2
13	Bodewes' Scheepswerven, Martenshoek	2
14	N.V. Scheepswerf "DELFIJL" v/h Gebr. Sander, Delfzijl	2
15	G. Bijlsma & Zn., Wartena	1
16	Scheepswerf "VOLHARDING" Bodewes, Foxhol	1
17	N.V. Scheepswerf & Machinefabriek "WELGELEGEN", Harlingen	1
18	Gebr. Niestern & Co., Delfzijl	1
evt. nog: 1e. N.V. Scheepsbouw Unie, Groningen		1
evt. nog: 2e. B.G. Fikkers., Hoogezand		1

De Fährprahmen werden in 1942 opgeleverd. Allen waren van hetzelfde type met dezelfde afmetingen. De officiële opdracht voor alle hiervoor genoemde schepen werd aan genoemde Noordelijke werven gegeven d.d. 12 mei 1941. De indienststelling was april 1942. De schepen (Marinefährprahm, MFP, Type A) hadden als hoofdafmetingen: lengte 47.04 m, breedte 6.53 m, aandrijvingen / motoren aantal 3 fabr. Deutz 6 cyl./4 takt, diepgang leeg 0.97 m, Vermogen gezamenlijk 390 pk, diepgang beladen 1.45 m, snelheid leeg 10,5 knoop, holte 2.30 m, bereik /snelheid (mijl/kn 640/10, bereik /snelheid (mijl/kn) 1340/7, laadmogelijkheid: normaal: 85 ton (2 tanks IV / 1 tanks VI/T-34r / 200 man), maximaal: 105 ton (3 tanks IV / 2 tanks T-34(r) / 16 paarden / 200 man /50 mijnen Type UMA. De werkzaamheden dienden ook op papier volgens Duitse 'gründlichkeit te worden bijgehouden. Het zogenaamde 'Empfangsschein' diende te worden ondertekend en moest dan : Sofort offen zurück an Kriegsmarinewerft Kiel, Geheimbüro. Correspondentie van voornamelijk Duitse toeleveranciers werd regelmatig mede ondertekend met de toevoeging "Heil Hitler!". Zie ondertekening brief van de Kölner Werft d.d. 21 juni 1943.

De portaalkraan, welke uit Hoogezand was mee- verhuisd, was niet meer geschikt voor de groter wordende schepen. In 1944 werd deze voor 4.500 gulden te koop aangeboden. De portaalkraan is vervangen door een 2e 3-tons kraan. Natuurlijk is men ook op zee blootgesteld aan ernstig oorlogsgevaar. Zeker 50 Groninger coasters waren, of gevorderd door de Duitsers, of voeren voor de geallieerden; dit laatste betrof m.n. de terugtrekking uit Duinkerken in 1940 tot en met de landing in Normandië in 1944. Na de oorlog kwam een zgn. Tribunaal tot stand. Deze beoordeelde de handelingen van de werven tijdens de bezetting. Ook Jan, Hendrik en hun vader Georg moesten voorkomen. In mei 1948 kwam men tot het oordeel. Enkele werven, welke al te welwillend met de Duitsers hadden meegewerkt kregen een flinke geldboete; veel werven, waaronder ook 'van der Werff' kregen te horen: 'alle beschuldigingen worden vervallen verklaard'. In 1949 vond de bouw van het kantoor plaats. Volgens de bouwvergunning werden de kosten geraamd op 11.000 gld. Het voormalig kantoor in de woning werd voorkamer en hier werden de gasten bij een stapelloop ontvangen.

Doop van schip vlnr: Hendrik Jan, Riek van der Werff-van der Werff (echtgenote van Hendrik), 2 onbekende dames en Jan van der Werff

In 1951 werd de UNI-T (BNO.262), gebouwd, een coaster van het type Raised Quarter Deck, zoals zovelen in die tijd. De auteur is in bezit van een schilderij van dit schip door E.J. ten Berge. Het schip is geschilderd tijdens het tanken persen d.w.z. enkele weken vóór de stapelloop. In die tijd werd ook de eerste scheepsbouw-platenpers aangeschaft; er waren hiervoor 3 leveranciers n.l. Gorter, Nieland en Bakker. Het werd Gorter. Hiermee kwam een eind aan het ‘platen kloppen’. Dit gebeurde daarvoor onder een afdak buiten tegen de loods. Dit werd door 4 man uitgevoerd; de zgn. voorklopper sloeg als eerste op de plaat, welke op een ca. 25 cm. dikke plaat lag, gevolgd door op dezelfde plaats te slaan door de andere 3 man. Net zo lang tot de plaat de juiste vorm had bereikt.

In 1951 werd de Westerdok (BNO.261), bij uitzondering een shelter-dekker, aan de rederij Kampman, Amsterdam opgeleverd. Na jarenlange omzwervingen is een model van de Westerdok sinds 2015 weer terug bij de auteur van dit artikel. M.S Westerdok had bouwnummer 261, de hoofdafmetingen: lengte 52.59 m, breedte 8.65 m, holte 5.10 / 3.15 m diepgang 3.31 m, tonnage 595 ton DW hoofdmotor Werkspoor 500 pk snelheid 10.5 knoop.

MS Westerdok

De bouw van het bootje voor de missie in Afrika was mede mogelijk vanwege de steun van een aantal katholieke toeleveranciers (het waren nog de hoogtijdagen van het ‘Rijke Roomse Leven’), zoals daar waren: Electrobedrijf Jan Bodewes, Martenshoek; Scheepsbetimmering Willem en zijn zoon Bertus Helmers, Martenshoek; Schilderwerk Joh. van der Werf, Westerbroek en Herman Scholtens, Hoogezand. Het was in die tijd ook normaal, dat op de werf niet werd gewerkt op de Katholieke feestdagen Maria Hemelvaart (15 augustus) en Allerheiligen (1 november).

Bootje voor de missie omstreeks 1950

De bouw van de kantine met wasplaats en eronder het magazijn werd omstreeks 1953 uitgevoerd. De schepen werden haast altijd gebouwd met de kop naar Hoogezand. Na de tewaterlating werd het schip dan naar D.E. Gorter gesleept, waar door de bok ter plaatse de motor achter in het ruim werd geplaatst en vervolgens door het schot in de motorkamer werd gegleden. Hoewel de naastgelegen werf (E.J.Smit) ook een bok had, werden de schepen altijd naar Martenshoek gesleept.

afbouw nog wel zo'n 2 maand duurde, magnetisch enigszins werd geneutraliseerd. Ten behoeve van de vaart naar Delfzijl zag je de sleepboten 'Golfbreker' en 'Woelwater' van Wagenborg al om 7 uur 's-morgens bij de werf. Deze tocht ging dan met veel bekijks door de Bontebrug, waarna de toen nog 14 bruggen in het Eemskanaal volgden. In de tijd, dat het schip nog in Delfzijl lag werden de werkzaamheden meestal besloten met een hapje en drankje bij Hotel van Hassel (direct achter de Waterpoort). Na de overdrachtsproefvaart werd vaak met de reder gedineerd beneden in 'De Faun' (Hoek Herestraat-Zuiderdiep). Bij de werf hoorden ook 2 woonboten, die voor de wal lagen. Zij werden bewoond door Lammert Grissen, lasser, en Leenes, de boekhouder, beide met echtgenote en dochter. In 1953 werd de lasloods gebouwd, tevens voorzien van een spantenvloer. Deze was voorheen in de oude loods. In deze loods was een zogenaamde spantenzolder van ca. 6 m. x 22 m. Dit was voldoende om 2 schepen naast elkaar uit te zetten, want de doorgang der bruggen was tot die tijd nog 10 meter. Begin 50'er jaren werden de doorgangen verbreed naar 12 meter: toen werd ook de dubbele sluis te Waterhuizen ter vervanging van het Martenshoekster Verlaat officieel in gebruik genomen. Vanaf 1973 werd tot en met de Rengersbrug de huidige 16 meter doorvaartbreedte bereikt. In 1956 werd ter vervanging van één der beide 3-tons kranen een grotere 12-tons kraan aangeschaft. Hiervoor werden over een lengte van 70 meter 2 betonnen fundaties ter waarde van ca. 25.000 gld. gestort.

Jan (IX.1.1) zat van 1953 tot 1957 in de gemeenteraad van Hoogezand, wat dat betreft trad hij in de voetsporen van zijn vader (IX.1) en zijn over-overgrootvader (VI.2), die allebei ook gemeenteraadslid waren.

Tewaterlating TRITON

Bedrijfsvoetbal

Achter de werf en het kantoor lag een bij de werf horend weiland, welke verhuurd werd aan een boer uit Westerbroek met zo'n 6 koeien. Tussen de middag werd hier vaak gevoetbald. Dit vooral in de periode, waarin het bedrijfsvoetbal in Hoogezand plaatsvond. Competitie werd gespeeld op verschillende velden, o.a. naast sloperij Simons op de plaats waar Fockens zat, op de plaats waar nu SCA is gevestigd en achter het slachthuis aan de Kielsterachterweg. Omkleden moest dan op de plaats waar nu SCA is gevestigd en tegenover het slachthuis in het café (nu een Wokrestaurant). De werf was redelijk goed bij het bedrijfsvoetbal en men werd enkele malen kampioen in zijn klasse; in elk geval in 1951, na een met 2-0 gewonnen beslissingswedstrijd tegen BSM [Bodewes Scheepswerven Martenshoek].

140 jarig jubileum scheepswerf van der Werff

In 1957 ging men met het voltallig personeel enkele dagen naar Valkenburg; dit i.v.m. het 140-jarig bestaan van de werf. Bij deze gelegenheid werd op 6 juni bijgaande foto gemaakt.

Boven vlnr: Egbert Westra, Jan Buurke, Jan Wagenmakers, Jan van der Werff (directeur), Lucas Borghuis, Bertus v.d. Tuuk, Bos, en Postma2e Rij vlnr: Jan Wiggers, Jan Steen, Jurrie Vegter, Piet Boonstra, Bennie de Vries, Dick Levinga, Appie de Vries, Ysbrand van Timmeren en Hennie Schuck 3e Rij vlnr: Jansie Weemhof, Emo Klunder, Willy Kingsma, Jannes Kloosterman, Cornelis Levinga, Sam Zwiers, Arie Stolz, naast Kruizel, Hendrik van der Werff en Gerrit

Vinkes. 4e Rij vlnr: Lammert Grissen, Lammert de Vries, Bokje, Janje Klunder, Jannes Klunder, Tammo Zwiens en Kingsma (chauffeur van de bus) 5e Rij vlnr: Borger Vegter, Piet Willems, Lucas Borghuis, Lucas Borghuis Jr., Boonstra, Koos Koning, Jan Woltman en Koos Meijster. 6e Rij vlnr: Nico Dusink, Roelie Swart, Thomas Pruisman (CPN gemeenteraadslid, later wethouder), Maarten Buurke, Jan de Groot, Bolster, Harm Rath, Meijster (werfbaas) en Leenes. Er ontbreken o.a. Rieks Drent en Willem Sagel. Gemiddeld waren er op de werf altijd zo'n 40 à 50 mensen werkzaam.

Het Begin van het Einde

In 1959 werd door het Amsterdams tekenbureau Lalleman bij het ontwerp van de bouwno's 284 (JOHNNY) en 285 (CHEETAH) een fout gemaakt. Hierdoor zouden de schepen boven de grens van 500 Bruto Register Ton komen. De schepen zouden als full shelterdecker worden gebouwd, maar nu moest ter plaatse van het voorste luikhoofd het shelterdeck lager komen en werd het een soort half shelterdecker. Voor de JOHNNY had dit ingrijpende consequenties, omdat het schip al bijna klaar was. Men is in geslaagd er een mooi model van te maken, door ter plaatse van het achterste luikhoofd in plaats van een verschansing op het dek een railing aan te brengen. (Datema Delfzijl, Scheepsuitrusting vond het zijaanzicht zo mooi, dat men het in de jaren '70 en '80 naast hun naam boven op het briefhoofd plaatste). Ondanks alles is de werf deze problemen nooit meer te boven gekomen; het bleek moeilijk, om voor nieuwe opdrachten bankgaranties te krijgen. Daar kwam bij, dat 1958 de markt veranderde door verzadiging en slechte vrachttarieven, waardoor 1959 en 1960 echte recessie jaren waren voor de noordelijke scheepsbouw. Ook de acquisitie reizen, o.a. naar Genua, welke Hendrik ondernam hadden geen resultaat. Van de NESCOS collega werven was, volgens Hendrik, alleen Freerk Smit van E.J.Smit bereid in enige vorm steun te bieden. In de zomer van 1962 werd besloten, om het nog in opdracht zijnde werk (de 4 baggerbakken) af te maken en vervolgens het bedrijf te beëindigen. Het personeel (toen nog zo'n kleine 40 man) had dan ruim de gelegenheid om naar ander werk uit te kijken. Rond de jaarwisseling 1962-1963 werd de grond verkocht aan AKU (tegenwoordig Akzo-Nobel) t.b.v. Glasvezelbedrijf Silenka (nu PPG).

Proefvaart JOHNNY mei 1959

Op 10 juli 1963 werden ten overstaan van notaris J.G. van Buizen door de firma Troostwijk gereedschappen en machines verkocht .

Aan de werf in Westerbroek bewaren mensen, die er gewerkt hebben, goede herinneringen. Dat geldt ook voor Thomas Pruisman, de latere wethouder. Hij was actief op meerdere werven, maar in zijn boek "Hellingvolk" meldt hij : Hendrik en Jan van der Werff waren de beste werkgevers, die ik ooit ben tegengekomen.

De meerderheid van de schepen die zijn gebouwd bij scheepswerf van der Werff zijn gesloopt of vergaan. Een enkel schip, welke voor zover bekend nog ergens drijft is de in 1926 in Hoogezand als BN 165 door Georgius Josephus (IX.1) gebouwde KWIEK. In 2009 lag het, weliswaar enigszins verbouwd, nog aan het Java eiland in Amsterdam. Het deed dienst als woonschip en opslag. Maar nog in 2013 werd een verbouwingsvergunning aangevraagd voor het plaatsen van zonnepanelen.

Ook de in 1914 gebouwde SPIKA zou in 2011 in Amsterdam bij de Schellingwouderdijk nog als

woonschip dienst doen. Nog echt te zien de NOVEL (BN 288), maar dan moet men wel als diepzee duiker aan de slag. Het schip is n.l. met de naam ZION TRAIN op 2 juni 2003 tot zinken gebracht ter vorming van een kunstmatig rif voor de kust van Palm Beach County's (Florida) op 3 mijl oost van Jupiter inlet in de positie 26.57.79 Noorder Breedte – 80.00.44 Wester Lengte. Hier naar 90 voet diep duikend kan men een schip vinden met tegen de voorkant van het dekhuis de koperen werfnaamplaat (afm.ca. 40 cm. hoog x 60 cm. breed) met de tekst :

G. J. van der Werff Scheepsbouw   Westerbroek Gron. Holland   Bouwno. 288 jaar 1961

Scheepswerf van der Werff heeft in Westerbroek nog 25 jaar, onder wisselende omstandigheden, zijn laatste activiteiten ontplooit. Hiermee was de 'Oude Boom' geveld. Meteen na de verkoop in 1963 werden de bedrijfsgebouwen en de woning gesloopt; het kantoor onderging omstreeks 1975 hetzelfde lot.

Daarmee was een eind gekomen aan 200 jaar scheepsbouw door de familie van der Werff.

* De Romeinse cijfers achter de persoonsnamen zijn overeenkomstig de beknopte stamboom van Mr. J.P.A. Wortelboer (zie PG 45).

Bijlage 1:

Literatuur Bronnen

Scheepsbouwers in de Groninger Veenkolonien 'Genealogie van der Werff door mr. J.P.A.Wortelboer

In het Kielzog van de Scheepsbouw door Abraham Blaak

www . Marhisdata.nl

www . Alle Groningers.nl

www.delpher.nl

Nieuw van de Bijl 'Driehonderdvijftig jaar scheepsbouw langs het Winschoterdiep' door Ger Blijham en Wicher Kerkmeijer
Parenteel Salomons 1650-1999

110 jaar Kon. Niestern Sander Uitg. De Alk Hans Beukema ISBN 978-90-6013-233-3

Groninger Scheepvaart en Scheepsbouw vanaf 1600 Drs. F. Post 2e druk 1997

Hellingvolk door Thomas Pruisman (verhalen) en Klaas Pruisman (tekeningen)

Voorlezing over de opkomst van de Veenkoloniën Hoogezand en Sappemeer, (gehouden in 1854 door Blaupot ten Cate)

Groninger Archieven

Historisches Marine Archiv

De Groninger scheepsbouw in haar historische omgeving 1800 – 1940 door Han de Graaf, 1983

Website gemeentearchief Hoogezand-Sappemeer

Koos de Jong, Noordelijk Scheepvaart Museum

"Varen op twee Fronten" door Hans Beukema

ZELFDE PLAATS, ANDERE FOTO (34)

Hoogezand Zuiderstraat, scheepswerf Coops, omstreeks 1875

Gerrit Stuit

Hoogezand Zuiderstraat, scheepswerf Coops, omstreeks 1875

De derde aflevering in de serie pentekeningen van Nico Bulder, uitgegeven ter gelegenheid van het 325-jarig bestaan van de gemeente Hoogezand-Sappemeer, toont de scheepswerf Coops omstreeks 1875. De werf, waar toentertijd uitsluitend houten schepen werden gebouwd, was gelegen aan de zuidzijde van het Winschoterdiep, waar overigens alle scheepswerven, binnen de kom van beide voormalige gemeenten Hoogezand en Sappemeer, waren gelegen. Links op de tekening staat de houten hellingschuur afgebeeld met rechts het woonhuis van de familie Coops. Tussen de schuur en het woonhuis ligt een schip op stapel. Op de werf liggen allerlei (gebogen) balken, bestemd voor onder andere de kiel van een volgend, nieuw te bouwen schip. In die periode werden uitsluitend houten schepen gebouwd.

Hoogezand Hoofdstraat, Zuidzijde ter hoogte van de Rembrandtlaan, anno 2016

De scheepswerf van Coops in pas in 1955 verhuisd van het Oude- naar het Nieuwe Winschoterdiep nabij de Winkelhoek, Op deze locatie is thans het bedrijf van Coops en Nieborg gevestigd. Het gedeelte van het Oude Winschoterdiep tussen De Houtmanstraat en de voormalige Bonhuizerbrug is in 1970 gedempt. Na de demping is het water, zoals dat op de voorgrond van de pentekening wordt weergegeven, ver vangen door asphalt, klinkers en een middenberm met groenvoorziening. Na afbraak van de scheepswerf zijn op de vrijgekomen locatie drie woonhuizen gebouwd (Hoofdstraat 202 t/m 206). Op de voorgrond de Hoofdstraat-Noordzijde met de ingang naar de Rembrandtlaan.

VIERDE JAAP WESTERDIEPLEZING

Van de redactie

In een tot de laatste plaats bezette raadszaal te Hoogezand hield mevrouw Nel de Boer-Feitsma de vierde Jaap Westerdieplezing met als onderwerp 'Een begraafplaats is een geschiedenisboek', over zes bijzondere begraafplaatsen in Hoogezand-Sappemeer en omstreken. Aan de hand van foto's en interessante achtergrondinformatie nam mevrouw De Boer de aanwezigen mee naar kerkhoven en begraafplaatsen in Wolfsbarge, Kiel-Windeweer, Kropswolde, Sappemeer-Oost, Sappemeer-Koepelkerk en Hoogezand-Knijpslaan. Bijzonder waren de verhalen over bekende overleden inwoners van onze gemeente en ook de talrijke symbolen op grafzerken kwamen aan de orde, als ook het werk van de Stichting Bijzondere Begraafplaatsen. De Jaap Westerdieplezing is door het college van de gemeente Hoogezand-Sappemeer in 2011 in het leven geroepen om oud-inwoner Jaap Westerdiep te eren voor zijn bijdragen aan de gemeente en aan Westebroek in het bijzonder. De lezing wordt om de twee jaar gehouden. Na Westerdiep werd de lezing achtereenvolgens voortgezet door Jan Helmers en Daan Hulsebos. Wethouder Gopal sprak in haar dankwoord aan mevrouw De Boer de wens uit dat deze unieke traditie ook in de nieuwe gemeente Midden-Groningen een vervolg krijgt. Wim A.H. Rozema, die door mevrouw De Boer is gevraagd om over 2 jaar de lezing te houden was daarover heel duidelijk: 'De regionale en lokale geschiedenis staan zeer in de belangstelling. Ik merk dat ook bij onze historische vereniging. Ik ben blij met de woorden van onze wethouder, die deze lezingen een zeer warm hart toedraagt'. Over het onderwerp van de vijfde Jaap Westerdieplezing blijven de toehoorders nog even in het ongewisse. Rozema: 'Er zijn vast in de nieuwe gemeente historische raakvlakken te vinden voor een boeiend betoog!'.

Mevrouw Nel de Boer - Feitsma geeft het stokje van de Jaap Westerdieplezing door aan de heer Wim A.H. Rozema.

Foto : NiRo - Sappemeer

OL WUPKOARE .....

Wim A.H. Rozema

Aan loop in Sapmeer,
hail Achterdaip laangs ...
Kiek je om joe tou,
den kom je doar van alles tegen :
Zo moar,
in boskerderij ...
Oet laank vervlogen tieden ...
Peerd der veur,
boer en jonkgoud op de bok
en doar ging t hin,
hail wat eerpels en aander goud is der op noar ploatse brocht.

BEL IJSBAAN WESTERPARK NAAR GRONINGER SCHAATSMUSEUM

Wim Rozema

Een bijzonder moment in het Groninger Schaatsmuseum te Sappemeer :

Onze vereniging kreeg een vraag van ons lid, de heer Rix de Haan uit Bergen. Hij is in het bezit van een koperen bel. Een hele speciale bel. Deze bel is afkomstig van de ijsbaan in het Westerpark. Door het luiden van deze bel werd destijds de laatste ronde ingeluid bij wedstrijden op de ijsbaan. Het ging niet altijd alleen om de snelheid, ook het schoonrijden op de schaats, zoals te zien op de oude foto uit 1940, werd beoefend. Via oom Willy is de bel bij de heer de Haan terecht gekomen en hij zoekt er een goede bestemming voor. Die bestemming was na een telefoontje met Alex Kampinga van het Groninger Schaatsmuseum in Sappemeer snel gevonden. Op de foto links de heer De Haan, die de bel overhandigt aan Alex Kampinga.

*Foto's :
Gemeentearchief
H-S en Wim A.H.
Rozema.*

EEN GEBROKEN HART

August Falise's heilig hartbeeld voor de Willibrordusparochie in Sappemeer

Joop van Roekel

In de provincie Groningen begint de geschiedenis van de Groninger beeldhouwkunst pas na 1900. Daarvoor vindt men sporadisch monumenten, waar de naam van een kunstenaar aan gekoppeld kan worden. Pas begin twintigste eeuw komt de beeldhouwkunst langzaam op gang. Door een toevalligheid valt de ontstaansgeschiedenis van een beeldhouwwerk te volgen dat bestemd was voor de Sint Willibrorduskerk in Sappemeer. Het was van de hand van August Falise, een Gelderse beeldhouwer. Falise is in de provincie Groningen een minder bekende kunstenaar. Toch zijn er twee beelden van zijn hand te bewonderen. Op de Zuiderbegraafplaats bevindt zich het portret van majoor Thomson, de man die in 1914 in Albanië sneuvelde (1). Falise deed de huldigingscommissie van het twaalfde regiment al in 1914 het voorstel geheel belangeloos een borstbeeld van Thomson te vervaardigen.(2). Vijf jaar later, op 18 augustus 1919, vond de onthulling plaats. Het is een borstbeeld geworden geplaatst op een voetstuk van Noors graniet. Het geheel was geplaatst in een rosarium op de Zuiderbegraafplaats in Groningen. Later is het verplaatst en thans kijkt majoor Thomson naar de Mesdagkliniek aan de Hereweg in Groningen.

Het andere beeld staat op het kerkhof in Sappemeer. Hieronder volgt eerst een korte biografie van Falise, waarna verder ingegaan wordt op de wording van de sculptuur.

Augustinus Franciscus Henri Falise (Wageningen 1875 – Wageningen 1936)

Falise studeerde aan de Rijksschool voor Kunstnijverheid in Amsterdam, waar professor Jonger hem opleidde tot medailleur (3). Aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten bekwaamde hij zich in het beeldhouwen. Tenslotte voltooide hij zijn opleiding in Keulen, waar Albermann hem het marmerhakken onderwees.

Zijn hele leven lang is Falise ook in het onderwijs actief geweest. Dit vormde vermoedelijk zijn economische basis, dat hij aanvulde met zijn vrije opdrachten. Hij was onder meer docent in Arnhem en aan de nijverheidsschool te Nijmegen. Ook doceerde hij aan de Rijks H.B.S. te Wageningen. Zijn laatste jaren was hij leraar aan de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten in Den Bosch, waar hij anatomisch tekenen en boetseren onderwees. Al vroeg in zijn kunstenaarsloopbaan ontving hij enkele bekroningen; ook internationale; in 1906 een zilveren medaille in Turijn (4). Op zijn naam staan verschillende grootse monumentale standbeelden. Zo is het Schaepmanstandbeeld nabij Tubbergen van zijn hand net als de sculpturen van Jeroen Bosch (Den Bosch), Thomas van Aquino (Nijmegen) en Pierre Cuypers in Roermond. Ook mocht hij prins Hendrik afbeelden. Voor

het Amsterdamse stadhuis vervaardigde hij in 1930 het borstbeeld van koningin Wilhelmina, een geschenk van de burgerij (5). Vele onderscheidingen ontving Falise tijdens zijn leven voor zijn werk; in 1927 de benoeming tot ridder in de orde van Oranje Nassau maar ook internationaal was Falise een bekende beeldhouwer. Evenzeer wist de paus zijn werk te waarderen en benoemde hem in 1934 tot commandeur in de orde van heilige Gregorius de Grote.⁶ Voor de rooms-katholieke kerk had hij immers vele beelden vervaardigd. Begin 1936 overleed hij plotseling.

Twist met Dorus Hermsen

In Den Bosch schreef men omstreeks 1920 een wedstrijd uit voor een nieuw standbeeld gewijd aan het Heilig Hart (7). Men nodigde enkele beeldhouwers uit om een ontwerp in te zenden. De jury bekroonde het ontwerp van Falise. Die was anderhalf jaar later onaangenaam verrast dat men het standbeeld liet uitvoeren door een ander, namelijk de firma Hermsen en De Beule. Dit was gebeurd zonder dat Falise ook maar iets vernomen had van de redenen. Zelfs zijn ingestuurde ontwerp was niet terug gezonden. Hij was over deze handelwijze zeer verbolgen en reageerde middels een open ingezonden brief (8). Wat Falise niet wist was dat Hermsen zijn definitieve ontwerp gezien had en vond dat Falises laatste inzending verdacht veel leek op zijn eigen versie. Hermsen protesteerde en drong aan op de benoeming van een nieuwe jury (9). Inderdaad was het comité daar gevoelig voor en beoordeelde alle ontwerpen opnieuw en kwam tot een ander oordeel en wees Hermsen als winnaar aan. Over Falises uiteindelijke model meldde de commissie: “... *Het definitieve ontwerp van den heer Falise wijkt in wel zeer belangrijke mate af van de schets, welke hij voor de ideeën-prijsvraag inzond, en dit feit is van te grooter beteekenis, daar genoemde afwijking de idee van zijn beeldwerk betreft. Niet slechts de veranderde houding der Christusfiguur, maar vooral de geheel nieuwe toevoeging der zijgroepen. Welker motieven in zijn schetsontwerp zelfs niet in aanleg of benaderende aanduiding aanwezig waren, zijn hiervan voorbeelden; terwijl een zekere overeenkomst, wat die houding en bedoelde groepen betreft, met het werk van de Beule en Hermsen niet valt te ontkennen. Een en ander, zou inderdaad het vermoeden kunnen doen ontstaan, dat de heer Falise zich voor zijn definitief ontwerp voor een deel heeft geïnspireerd aan de ideeën-prijsvraaginzending der heeren de B. en H...*”. Verdere pogingen om tot een vergelijk te komen strandden op een gebrek aan medewerking van de kant van Falise. Dit alles mondde uit in een interview door Hermsen gegeven in Het Vaderland. (10). Daarbij beschuldigde Hermsen Falise van plagiaat (11). Deze liet dit niet over zijn kant gaan en deed aangifte van smaad en belediging. Uiteindelijk kwam de strafzaak in 1925 voor bij het gerecht in Den Haag. Het Openbaar Ministerie eiste een boete van vijftig gulden (12) maar tot een veroordeling kwam het niet (13).

De wordingsgeschiedenis van het Heilig Hartbeeld te Sappemeer

De twintiger jaren waren voor rooms-katholieke beeldhouwers gouden jaren. In deze periode ontstonden veel Heilig Hartbeelden. Door het Eerste Vaticaans Concilie kreeg de Heilig Hartverering een nieuwe impuls. Het werd een van de kernsymbolen in de katholieke sociale doctrine in de strijd tegen het opkomende socialisme. De Heilig Hartverering zou de persoonlijke vroomheid moeten stimuleren gepaard gaande met sociale actie op het gebied van naastenliefde.

Heilig Hartmonument te Oss

In 1920 schreef de commissie voor het Heilig Hart-monument te Oss een wedstrijd uit voor een standbeeld (14). Er kwamen verschillende inzendingen binnen, waaronder die van Falise. De commissie bevond het werk van Falise het beste (15). Het comité was gecharmeerd van het monumentale karakter van de sculptuur. “... *Het stelt den Christus voor, afdalend van de treden van zijn*

troon als de Koning tot zijn volk, doch met zegenend gebaar, terwijl de linkerhand het H. Hart aanwijst. Het beeld is rijk gedrapeerd, het hoofd sprekend en vol uitdrukking. ...”.

Ook streefde men naar een onthullingsdatum van 3 juni 1922.

Falise werkte hard door aan het beeld en begin januari was het gereed (16).

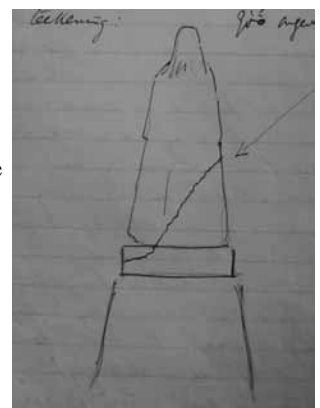
Het eigenlijke handwerk liet Falise onder zijn toezicht uitvoeren bij de firma Cuypers in Roermond. Het beeld kwam begin 1922 naar Oss. Een datum voor de onthulling moest toen nog vastgesteld worden.

Uiteindelijk vond de onthulling van het standbeeld tegelijkertijd plaats met de wijding van de Heilig Hartkerk op 25 juni 1922 (17). Er bestaat een afbeelding van het beeld bij de onthulling in 1922. Volgens de beschrijving in de krant daalde Christus van de treden van zijn troon.

Hij kwam afgedaald als een koning naar zijn volk en zegende het. Met zijn linkerhand wees hij naar zijn hart, zijn heilig hart (18).

Op het basement staat de tekst *regi suo cives*, de burgers voor hun koning. Doordat het beeld zo hoog is, zijn enkele details niet te zien.

Op het gipsen proefmodel zijn die details beter te zien; de trap en Christus' schrijdpas.

Van Oss naar Sappemeer

De parochie van Sint-Willibrordus in Sappemeer besloot vermoedelijk ter viering van vijftig jaar wijding van de kerk tot de aanschaf van een heilig hartbeeld. Hiervoor was een bedrag beschikbaar van f 800, -.

Voor advies nam pastoor Van de Steele contact op met de dominicaan Bernard Molkenboer (Leeuwarden 1879 – Nijmegen 1948) die toen in Huissen woonde (19). Van de Steele had Molkenboer onder meer gevraagd hoeveel een bronzen beeld zou kosten. Die had hierover contact opgenomen met Falise en die had hem gezegd dat zo'n beeld tenminste drie- of vierduizend gulden zou kosten (20). Ook had de pastoor gevraagd naar witte beelden. Dit raadde Molkenboer af, want na een jaar zou de sculptuur al vuil zijn. Hij adviseerde meneer pastoor om het bedrag weg te zetten en te laten rentenieren, zodat hij op enig moment daar gebruik van zou maken, wanneer het aangegroeid was tot een aanzienlijk bedrag. Nu deed zich het gelukkige geval voor dat Falise nog een beeld had staan dat in Oss geplaatst was (21). Na de plaatsing had men een scheur ontdekt en vervolgens het beeld afgekeurd. Volgens Falise kwam dit wel vaker voor en betrof het een natuurlijke ader. Oss zou een nieuw beeld krijgen en daarom kon hij deze goedkoop aanbieden. Dit standbeeld zou f 800, - moeten kosten maar hij benadrukte dat deze hem zelf zeker het dubbele had gekost. Verder deelde hij mee dat dit beeldhouwwerk op een voetstuk diende te staan, waarbij hij uiteraard ook behulpzaam wilde zijn. Molkenboer liet Van de Steele weten dat Falise hem had verzekerd dat het beeld best 1000 jaar kon staan (22). Hij had ook gesproken met de 'Osse' commissie. Aan de voorkant was de barst niet te zien maar aan de achterkant wel.

Daar was de spleet bovendien met cement ingevuld. Ook had hij nog contact gehad met pater Titus Brandsma en volgens deze kon de barst niet het minste kwaad maar hij had het beeld wel afgekeurd, want dit was niet volgens afspraak en hij kreeg een nieuw beeld. Ook legde Brandsma Molkenboer de mening van Van Stockum, de grote natuursteenhandelaar in Nederland voor. Die zwoer bij hoog en bij laag dat deze steen niet door hem maar door de concurrent geleverd was. Daarom was hij onpartijdig. Ook hij was van mening dat dit beeld nog eeuwen mee kon. Uiteindelijk gaf Molkenboer Van de Steele het advies om het beeld te kopen, want een betere krijg je niet voor deze prijs. Bovendien gaf hij aan dat er nog twee gegadigden waren, namelijk Heerlen en Zenderen. Dus haast was geboden.

Ten aanzien van het geld bood hij als oplossing om een aparte collecte voor dit beeld te houden. Mits van te voren aangekondigd zou de opbrengst zeker f 200 tot f 300 moeten bedragen. Tussen Falise en Van de Steele ontstond een levendige briefwisseling, waarbij Falise hem op de hoogte hield van de stand van zaken (23). De pastoor had gevraagd of het mogelijk was het beeld al in september naar Sappemeer te sturen. Omdat het beeld nog te Oss stond, moest Falise eerst overleggen met de kunstcommissie in Oss. Hij dacht wel dat het mogelijk zou zijn, omdat tegen die tijd het andere beeldhouwwerk gereed zou moeten zijn. Hij schreef bovendien: "... Er is echter geen sprake van dat het beeld beschadigd of stuk zou overkomen ...". Vervolgens ging hij over op de kwestie van het onderstuk; gemetseld of van graniet. Graniet is wel duurder maar veel goedkoper in onderhoud. Tot slot stipte hij de kwestie van de betaling aan. Hij vond het niet erg om wanneer het niet direct samen gebracht was er bijvoorbeeld een jaar op te moeten wachten, want hij was er van overtuigd dat de gelovigen dit wel zouden bijeen brengen.

Een maand later kaartte hij de aangelegenheid van het onderstuk nogmaals aan (24). Het Beierse graniet was moeilijk leverbaar vanwege een staking in de groeve. Hij verwachtte zeker een levertijd van drie maanden dus het zou handig zijn om nu alvast te bestellen. Eventueel kon hij een noodvoetstuk laten maken. Wanneer hij die opdracht zou krijgen, zou Falise het voetstuk en de tekening zonder winst voor zijn rekening nemen. Wel diende uiteraard het graniet gepolijst te worden en de letters moesten in de steen gehakt worden.

Falise gaf aan zelf bij het vervoer aanwezig te zullen zijn (25). Maar toen ging het gruwelijk mis en kreeg pastoor Van de Steele het rampbericht, namelijk dat het beeld onderweg gebroken was (26). Falise bevestigde dat hij met bekwame mensen gewerkt had en nogmaals verzekerde hij dat noch hij noch Titus Brandsma noch de commissie enige blaam trof. Hij wilde voor hetzelfde bedrag een ander beeld maken. Terloops gaf hij aan dat het beeldhouwwerk voor f 2000,- verzekerd was. Falise ook geschokt kwam zelf kijken en "*... bij aankomst van het beeld te Wageningen heb ik geconstateerd dat het beeld of de wagon tijdens het transport of rangeeren een zeer geweldige schok moet hebben gekregen, omdat het beeld meer dan 1 meter op de wagon uit de klampen naar het eene uiteinde der wagon geschoven is. ...*" (27). De onthulling van het monument stond gepland voor juni 1924. Hij meende dat het nog wel mogelijk moest zijn om voor die tijd een nieuw en uiteraard (noot auteur) nog mooier beeld te leveren.

Al spoedig ontving Van de Steele bericht van Falise. Hoewel de verzekering wel uitbetaalde, deed die dat niet voor de volle honderd procent (28). Falise wilde voor de parochie wel een nieuw standbeeld maken maar kon meneer pastoor niet zorgen voor nog een paar honderd gulden extra? Dan zou er een beeld komen dat even fraai en artistiek verantwoord was als het oude. Kennelijk antwoordde Van de Steele dat hier geen sprake van kon zijn, aangezien Falise hier niet op terug kwam. Hij was in zijn schulp gekropen en wilde wel een nieuw, iets minder groot, beeld maken voor dezelfde prijs (f 800,-). Wel benadrukte hij dat zo'n beeldhouwwerk hem f 1300,- zou kosten (29). Halverwege december 1923 liet Falise weer van zich horen (30). Hij had een nieuw model gemaakt.

Daarvan sloot hij een foto bij. Hij stelde de kernvraag of deze sculptuur Van de Steeles goedkeuring kon wegdragen. De steen was inmiddels aangekomen, zodat hij meteen kon beginnen. Hij verwachtte het beeld over twee maanden gereed te hebben. Regelmatig rapporteerde hij ondertussen aan Van de Steele onder meer dat het standbeeld minder groot zou worden als de eerste maar voegde hij er aan toe: "... *Dit beeld was op een wedstrijd voor Heilig Hartbeelden met de eerste prijs bekroond. ...*" (31). Falise liet Van de Steele op 19 februari 1924 weten dat hij verwachtte dat het monumentale werk over vijf à zes weken gereed zou zijn. Hij hield woord, want 10 april 1924 stuurde hij een bericht van verzending. Uit Falises schriftelijke reacties op Van de Steeles brieven bleek dat die nog steeds zeer voorzichtig en aarzelend was. In zijn laatste schrijven meldde hij dat hij het standbeeld mooi vond en bovendien nog "...*geen nood u krijgt er geen last mee. Mocht het niet bevallen dan kunt u beeld terug sturen. Heb niets verdiend aan dit beeld. Wilt u beeld van deze omvang elders kopen dan kost het minstens f 1200. ...*" (32). Dit vormde het laatste aanwijsbare contact tussen opdrachtgever en kunstenaar, zodat wij mogen aannemen dat meneer pastoor tevreden was over het nieuwe Heilig Hartbeeld.

Het Heilig Hartbeeld in Sappemeer is in vergelijking met het Osse beeld barokker geworden (afb. 7).³³ Zo is de kleding weelderiger weergegeven en het hart nadrukkelijker in beeld gebracht. Het afdalen heeft Falise gehandhaafd maar dit valt in het vooraanzicht weg.

Het beeldhouwwerk staat thans nog steeds op dezelfde plaats en is op weg om duizend jaar oud te worden.

1) Fotoverantwoording: Alle foto's zijn gemaakt door de auteur. Foto 3, 4, 5 en 7 zijn geschoten naar oude afbeeldingen.

2) De Graafschap-bode : nieuws- en advertentieblad voor stad- en ambt-Doetinchem, Hummelo en Keppel, Wehl, Zeddam, 's Heerenberg, Ulft, Gendringen, Sillevolde, Terborg, Varsseveld, Dinxperlo, Aalten, Bredevoorde, Lichtenvoorde, Groenlo, Neede, Eibergen, Bor 14 juli 1914, Nieuwsblad van het Noorden 11 augustus 1919, Leeuwarder courant 11 augustus 1919, Het Centrum 12 augustus 1919, Provinciale Geldersche en Nijmeegsche courant 19 augustus 1919, De Maasbode 22 augustus 1919. Vooral in zijn beginperiode ontwierp Falise penningen. Rond 1910 vervaardigde hij twee gedenkpenningen. Een was bestemd voor de Vondelwedstrijden in Breda. Van de andere maakte hij de voorzijde van de medaille voor Gustaaf Heinze (Leipzig 1821 - Muiderberg 1904), de oprichter van de Koninklijke Nederlandse Toonvereniging. Het bijzondere aan deze medaille was dat de voorzijde al dateert uit 1910 en dat hij pas in 1979 is voltooid door Henk van Bommel, 75 jaar na het overlijden van Heinze.

4) Turijn 1902 diploma van verdienste, Arnhem tentoonstelling van Levende Meesters 1905 bronzen medaille, Milaan 1906 zilveren medaille.

5) Het Vaderland : staat- en letterkundig nieuwsblad 18 mei 1930

6) Nederland 1927 Ridder in de orde van Oranje Nassau, Frankrijk 1931 officier de l'instruction publique, België 1934 ridder in de kroonorde van België, Italië 1934 commandeur in de orde van heilige Gregorius de Grote, Nederland 1934 kruis van verdienste van het Rode Kruis, Frankrijk 1935 ridder in Legioen van Eer.

7) Nieuwe Tilburgsche Courant 24 juni 1925 De onthulling vond plaats in juni 1925.

8) De Maasbode 20 mei 1922

9) Het Vaderland : staat- en letterkundig nieuwsblad 1 november 1924.

10) Nieuwe Tilburgsche Courant 24 oktober 1924

11) Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche courant 25 april 1925, Het Vaderland :

staat- en letterkundig nieuwsblad 25 april 1925, Het Vaderland : staat- en letterkundig nieuwsblad 25 april 1925

12) Algemeen Handelsblad 21 oktober 1925

13) Technisch juridisch gesproken volgt er een ontslag van alle rechtsvervolging. Wel bleek dat er behalve een strafzaak nog een civiele procedure gaande is. Omdat dit te ver zou afdwalen van het onderwerp, heb ik dit niet nader onderzocht.

14) Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche courant 20 oktober 1920.

15) De Tijd : godsdienstig-staatkundig dagblad 25 maart 1921

16) De grondwet 10 januari 1922, De Maasbode 10 januari 1922

17) Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche courant 16 juni 1922

18) De Tijd : godsdienstig-staatkundig dagblad 25 maart 1921

19) Molkenboer was een groot Vondelkenner.

20) Groninger Archieven, archieven van de H. Willibrordus te Sappemeer 17051969, toegangsnummer 166 inv. nr. 87, 24 mei 1923

21) Groninger Archieven, archieven van de H. Willibrordus te Sappemeer 17051969, toegangsnummer 166 inv. nr. 87, 8 juni 1923

22) Groninger Archieven, archieven van de H. Willibrordus te Sappemeer 17051969, toegangsnummer 166 inv. nr. 87, 29 juni 1923

23) Groninger Archieven, archieven van de H. Willibrordus te Sappemeer 17051969, toegangsnummer 166 inv. nr. 87, 24 juli 1923

24) Groninger Archieven, archieven van de H. Willibrordus te Sappemeer 17051969, toegangsnummer 166 inv. nr. 87, 21 augustus 1923

25) Groninger Archieven, archieven van de H. Willibrordus te Sappemeer 17051969, toegangsnummer 166 inv. nr. 87, 20 september 1923

26) Groninger Archieven, archieven van de H. Willibrordus te Sappemeer 17051969, toegangsnummer 166 inv. nr. 87, 12 oktober 1923

27) Groninger Archieven, archieven van de H. Willibrordus te Sappemeer 17051969, toegangsnummer 166 inv. nr. 87, 19 oktober 1923

28) Groninger Archieven, archieven van de H. Willibrordus te Sappemeer 17051969, toegangsnummer 166 inv. nr. 87, 11 november 1923

29) Groninger Archieven, archieven van de H. Willibrordus te Sappemeer 17051969, toegangsnummer 166 inv. nr. 87, 20 november 1923

30) Groninger Archieven, archieven van de H. Willibrordus te Sappemeer 17051969, toegangsnummer 166 inv. nr. 87, 18 december 1923

31) Groninger Archieven, archieven van de H. Willibrordus te Sappemeer 17051969, toegangsnummer 166 inv. nr. 87, 8 januari 1924

32) Groninger Archieven, archieven van de H. Willibrordus te Sappemeer 17051969, toegangsnummer 166 inv. nr. 87, 4 mei 1924

33) Zijn evenbeeld in brons staat in Reuver aan de pastor Vranckenlaan.

JUBILEUMPRIJSVRAAG

Wie jarig is trakteert!

Omdat uw historische vereniging dit jaar 25 jaar bestaat in deze editie van Pluustergoud een prijsvraag ...

Ken uw gemeente!

Op de foto ziet u een gedeelte van een gebouw.

Vraag 1 : Waar heeft onze fotograaf deze opname gemaakt?

Vraag 2 : Van welk bedrijf is hier een gedeelte afgebeeld.

Uw oplossingen naar :

Email : [histverhosap@gmail.com](mailto:hstverhosap@gmail.com)

of per post naar : HVHS, Noordersingel 24, 9601 CJ Hoogezand.

Onder de goede oplossingen verloten wij een aardig prijsje!

Verrassend goed... en niet duur!

Synergon druk & print

- Huisstijldrukwerk
- Reclamedrukwerk op maat
- Promotiemateriaal & specials
- Logistieke ondersteuning
- Privédrukwerk
- Familiedrukwerk

Waarom Synergon druk & print?

- Persoonlijk contact
- Goede service
- Deskundig advies
- Alle disciplines in eigen huis
- Uitstekende kwaliteit
- Scherpe prijzen

Synergon^{SM}
druk & print

Mr. A.J. Romijnweg 17
9672 AH Winschoten
T (0597) 453 521
E drukenprint@synergonsw.nl
I www.synergondrukenprint@synergonsw.nl

RIETVELDT ADVOCATEN

30 JAAR

JURIDISCHE DIENSTVERLENING

VOOR PARTICULIER EN BEDRIJF ONMISBAAR

mr. M.M. Rietveldt, mw. mr. M. Schlepers
Hoofdstraat 155, 9601 ED Hoogezand
Tel. (0598)390890; Fax. (0598)390853
Email: alg@rahs.nl; Web: www.rahs.nl

Hotel Restaurant Faber

Meint Veningastraat 123

9601 KE Hoogezand

Tel.: 0598-39 33 36

Het adres voor:

- * Vergaderingen
- * Lunches, diners
- * Koude/warme buffetten
- * Recepties, bruiloften
- * Reünies, feesten

Tevens:

- * Kegelbanen
- * Partybar
- * Cateringservice

Pluustergoud Hoogezand - Sappemeer

Redactieadres:
D. Hulsebos, Burgemeester Tuinstraat 7,
9602 CZ Hoogezand